

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
«Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία»

Διπλωματική Εργασία

«Το Μακεδονικό Ζήτημα και ο Ελληνοβουλγαρικός
Ανταγωνισμός κατά τα έτη 1904-13»

ΔΑΜΙΓΟΣ Γεώργιος

Επιβλέπων καθηγητής: ΣΑΚΚΑΣ Ιωάννης

Πάτρα, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή/της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο/η συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του/της συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του/της συγγραφέα/δημιουργού. Ο/Η συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Το Μακεδονικό Ζήτημα και ο Ελληνοβουλγαρικός
Ανταγωνισμός κατά τα έτη 1904-1913»

ΔΑΜΙΓΟΣ Γεώργιος

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Α'Επιβλέπων Καθηγητής:

Κος ΣΑΚΚΑΣ Ιωάννης

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής :

Κος ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ Ηλίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει τον ελληνοβουλγαρικό ανταγωνισμό για τη Μακεδονία κατά την περίοδο 1904-1913, μία δεκαετία που συνέβαλε καθοριστικά στην τελική έκβαση του Μακεδονικού Ζητήματος και οριοθέτησε τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις έως το τέλος του 20ού αιώνα. Η έρευνα αναλύει το ιστορικό υπόβαθρο του ζητήματος, την άνοδο των εθνικισμών στην περιοχή των Βαλκανίων και τη βαθμιαία μετατροπή της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας σε πεδίο σύγκρουσης μεταξύ της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον Μακεδονικό Αγώνα (1904-1908), ιστορική φάση κατά την οποία οι δύο πλευρές επιδόθηκαν σε μία σφοδρή ιδεολογική και ένοπλη αντιπαράθεση, διεκδικώντας επιτακτικά τον έλεγχο των κοινοτήτων, των σχολείων και της εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας. Παράλληλα, η εργασία εξετάζει αναλυτικά τις εξελίξεις και τις συνέπειες της επανάστασης των Νεότουρκων το 1908, η οποία οδήγησε αρχικά σε προσωρινή ύφεση, προτού φέρει τη μετέπειτα επώδυνη επαναφορά της εθνικής έντασης, καθώς και τις διπλωματικές ζυμώσεις που οδήγησαν τελικά στην συγκρότηση της Βαλκανικής Συμμαχίας. Στο πλαίσιο των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913), ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός για την κυριαρχία στα εδάφη της Μακεδονίας κορυφώθηκε σε συμβατικό στρατιωτικό επίπεδο, με αποκορύφωμα τον έλεγχο της στρατηγικής και οικονομικής σημασίας της πόλης της Θεσσαλονίκης, εξέλιξη που οδήγησε αναπόφευκτα στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο. Το τέλος των αιματηρών συγκρούσεων και η υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου το 1913 αποτέλεσε το ιστορικό επιστέγασμα της ελληνικής κυριαρχίας στην Μακεδονία, οριοθετώντας τα σύνορα και διαμορφώνοντας τη νέα πολιτική πραγματικότητα της περιοχής. Μέσα από την εμπεριστατωμένη μελέτη δημοσιευμένων και δευτερογενών πηγών, η έρευνα αναδεικνύει τον πολυδιάστατο ελληνοβουλγαρικό ανταγωνισμό, πιστοποιώντας ότι αυτός δεν ήταν αποκλειστικά στρατιωτικός, αλλά εμπεριείχε οργανικές διπλωματικές, πολιτισμικές, θρησκευτικές και κοινωνικές διαστάσεις. Οι πολιτικές, στρατιωτικές και διπλωματικές ζυμώσεις της περιόδου 1904-1913 καθόρισαν τις βαλκανικές ισορροπίες για τις επόμενες δεκαετίες και έθεσαν τις βάσεις για την σύγχρονη γεωπολιτική πραγματικότητα της περιοχής.

Λέξεις-κλειδιά: Μακεδονικό Ζήτημα, Ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός, Μακεδονικός Αγώνας, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Διπλωματικοί Ανταγωνισμοί, Συνθήκη Βουκουρεστίου.

The Macedonian Question and the Greek-Bulgarian Rivalry during the years 1904-1913

Damigos Georgios

Abstract

This thesis examines the Greek-Bulgarian rivalry for Macedonia during the period 1904-1913, a critical decade that decisively contributed to the final outcome of the Macedonian Question and demarcated Greek-Bulgarian relations until the end of the 20th century. The inquiry analyzes the historical background of the issue, the rise of nationalism in the Balkan region, and the gradual transformation of the broader Macedonian area into a core battlefield between Greece and Bulgaria. Extensive emphasis is placed on the Macedonian Struggle (1904-1908), an era wherein both sides engaged in a fierce ideological and armed confrontation intended to secure control over local communities, educational institutions, and ecclesiastical jurisdictions. Furthermore, the thesis evaluates the developments and repercussions of the Young Turk Revolution in 1908, which initially led to a temporary de-escalation of hostilities prior to culminating in renewed ethnic tensions, alongside the intense diplomatic ferment that forged the Balkan League. In the context of the Balkan Wars (1912-1913), the Greek-Bulgarian rivalry for territorial sovereignty over Macedonia peaked on a conventional military level, with a primary focal point being the strategic and economic control of the city of Thessaloniki—a development that inherently precipitated the Second Balkan War. The cessation of armed conflicts and the ratification of the Treaty of Bucharest in 1913 served as the capstone of Greek dominance in Macedonia, delineating modern borders and shaping the region's new political reality. Through the thorough scrutiny of published and secondary sources, the research highlights the multifaceted nature of the Greek-Bulgarian rivalry, asserting that it was not solely military, but organically encompassed diplomatic, cultural, religious, and social dimensions. The political, military and diplomatic developments of the period 1904-1913, shaped the Balkan balance of power for the followings decades and laid the foundations for the region's modern geopolitical reality.

Keywords: Macedonian Question, Greek-Bulgarian rivalry, Macedonian Struggle, Ottoman Empire, Balkan Wars, Diplomatic competitions, Treaty of Bucharest.

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	4
1.1 Η Ελληνική και η διεθνής ιστοριογραφία του Μακεδονικού Ζητήματος.....	4
1.2 Σύγχρονη συγκριτική ανάλυση ερμηνειών	5
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η πορεία του Μακεδονικού Ζητήματος έως το 1904	7
2.1 Η Οθωμανική κυριαρχία στην πολυεθνική Μακεδονία.....	7
2.2 Η άνοδος των εθνικισμών στα Βαλκάνια	9
2.3 Η διεθνής διάσταση του Ζητήματος	11
2.4 Η αποφασιστική Βουλγαρική διείσδυση στη Μακεδονία (1870-1903).....	13
2.5 Η ελληνική παρουσία πριν τον Μακεδονικό Αγώνα	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο Ελληνοβουλγαρικός Ανταγωνισμός και ο Μακεδονικός Αγώνας (1904–1908)	17
3.1 Η έναρξη του αγώνα και η μορφή του Παύλου Μελά.....	17
3.2 Η βουλγαρική ένοπλη δράση και η στρατηγική της ΕΜΕΟ.....	19
3.3 Η Ελληνοβουλγαρική σύγκρουση για τον έλεγχο των κοινοτήτων και οι εκκλησιαστικές διαμάχες.....	20
3.4 Η στάση των Οθωμανικών αρχών και η διεθνής διάσταση του ανταγωνισμού	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η Επανάσταση των Νεοτούρκων και η Βαλκανική Συμμαχία (1908– 1912).....	25
4.1 Το κίνημα των Νεότουρκων στην Μακεδονία (1908).....	25
4.2 Το τέλος των ψευδαισθήσεων: Η αντίδραση στην πολιτική εκτουρκισμού.....	26
4.3 Η διπλωματική αντιπαράθεση Ελλάδας–Βουλγαρίας	28
4.4 Η διαμόρφωση της Βαλκανικής Συμμαχίας υπό το πρίσμα της ιστορικής αναγκαιότητας	29
4.5 Η στρατηγική θέση της Μακεδονίας στα σχέδια των δύο κρατών	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ο Ελληνοβουλγαρικός Ανταγωνισμός στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912–1913)	33
5.1 Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος και η ταχεία απελευθέρωση της Μακεδονίας	33
5.2 Το γεωπολιτικό στοίχημα: Η κούρσα για τη Θεσσαλονίκη	34
5.3 Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος: Η κορύφωση της σύγκρουσης Ελλάδας– Βουλγαρίας	37

5.4 Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) και η τελική γεωπολιτική διεύθετηση	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συνέπειες Ελληνοβουλγαρικού Ανταγωνισμού	42
6.1. Η πρόκληση της ενσωμάτωσης της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος	42
6.2 Σταδιακές δημογραφικές και κοινωνικές μεταβολές στη βόρεια Ελλάδα	43
6.3 Η εξέλιξη των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων μετά το 1913	44
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	46
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	49
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ (Χάρτες-Δημοσιευμένες πηγές)	51

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Μακεδονικό Ζήτημα συνιστά ένα από τα πλέον σύνθετα και πολυπαραγοντικά ιστορικά και γεωπολιτικά προβλήματα των αρχών του 20ού αιώνα, καθώς συνδέεται άρρηκτα με την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την άνοδο των εθνικών ανταγωνισμών στα Βαλκάνια. Στην παρούσα εργασία εξετάζεται ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός για τον έλεγχο της Μακεδονίας κατά την περίοδο 1904–1913, με στόχο να διερευνηθεί πώς διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε το συγκεκριμένο ζήτημα και σε ποιο βαθμό επηρέασε την πολιτική, στρατιωτική και εδαφική αναδιάταξη της περιοχής. Πιο συγκεκριμένα, τίθενται τα εξής ερευνητικά ερωτήματα: 1) ποιες ιστορικές, κοινωνικές και διοικητικές συνθήκες της ύστερης Οθωμανικής Μακεδονίας συνέβαλαν στην όξυνση του ανταγωνισμού Ελλάδας και Βουλγαρίας, 2) πώς διαμορφώθηκαν οι αντίστοιχες εθνικές ιδεολογίες και διεκδικήσεις των δύο κρατών και με ποιους μηχανισμούς (εκκλησία, εκπαίδευση, ένοπλες ομάδες) εκδηλώθηκε ο ανταγωνισμός στο πεδίο κατά τον Μακεδονικό Αγώνα, 3) ποια υπήρξε η επίδραση των Νεοτουρκικών μεταρρυθμίσεων και των βαλκανικών συμμαχιών στη μεταβολή των ισορροπιών, 4) πώς εξελίχθηκε η σύγκρουση κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, 5) πώς διαμορφώθηκε η τελική εδαφική διευθέτηση με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) και ποιες συνέπειες προέκυψαν για τη Μακεδονία και τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις. Τέλος, η εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει και τις διαφορετικές ιστοριογραφικές ερμηνείες του ζητήματος, προκειμένου να αναδειχθεί η πολυπλοκότητα και η διαχρονική του σημασία.

Η συγκεκριμένη δεκαετία, η οποία εκκινεί σημειολογικά και ουσιαστικά από την επίσημη και συστηματική ανάμειξη του ελεύθερου ελληνικού κράτους στον Μακεδονικό Αγώνα το 1904 και καταλήγει στην εδραίωση των νέων βαλκανικών συνόρων με την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913, υπήρξε το εφαλτήριο για τη διαμόρφωση του σύγχρονου χάρτη της Βαλκανικής Χερσονήσου. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας (15ος - 20ός αιώνας), η Μακεδονία συνιστούσε ένα μείγμα πολιτισμών και κεντρικότατης σημασίας οικονομικό κέντρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενισχυμένο από τη στρατηγική θέση της πόλης-λιμανιού της Θεσσαλονίκης. Ο πληθυσμός της αποτελούνταν από ένα εκρηκτικό, πολυδιάστατο μωσαϊκό εθνοτήτων, γλωσσών και θρησκευμάτων. Υπό την παρακμάζουσα οθωμανική

κεντρική διοίκηση, η παλαιά και συντηρητική δομή των μιλλέτ (θρησκευτικών κοινοτήτων), η οποία ανέκαθεν αποτελούσε την οργανωτική βάση της κοινωνίας, άρχισε να κλονίζεται συθέμελα, καθώς οι δυτικές νεωτερικές αντιλήψεις περί εθνικής ταυτότητας και κρατικής κυριαρχίας εισέβαλαν δυναμικά (Σφέτας, 2009: 58-78).

Είναι κρίσιμης σημασίας να αναγνωριστεί ότι, πέρα από τη στρατηγική και γεωπολιτική διάσταση του Μακεδονικού Ζητήματος, αντικείμενο της αντιπαράθεσης δεν υπήρξε μόνο η κυριαρχία επί των εδαφών, αλλά και η επιρροή στις ταυτότητες και τις πολιτικές επιλογές των τοπικών πληθυσμών. Η παρούσα εργασία ανέδειξε πώς ο εθνοτικός πλουραλισμός, οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις και η θρησκευτική πολυμορφία της Μακεδονίας, σε συνδυασμό με τις διοικητικές αδυναμίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τη δυσχέρεια αποτελεσματικού ελέγχου της περιφέρειας, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την εντατικοποίηση του ανταγωνισμού μεταξύ των εθνικών κινημάτων της Ελλάδας και της Βουλγαρίας.

Για τη Σόφια, η Μακεδονία που προβλεπόταν από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου αποτελούσε το επιστέγασμα των ιδεολογικών και γεωπολιτικών της επιδιώξεων και συνδεόταν άμεσα με το όραμα της Μεγάλης Βουλγαρίας. Για την Αθήνα η διατήρηση της ελληνικής επιρροής στην περιοχή αποτελούσε βασική συνιστώσα της Μεγάλης Ιδέας. Το ιδεολογικό αυτό πλαίσιο, το οποίο κατείχε κεντρική θέση στην πολιτική και δημόσια ζωή του Ελληνικού Βασιλείου, επηρέασε σε σημαντικό βαθμό τις πολιτικές και στρατιωτικές επιλογές της ελληνικής ηγεσίας κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα (Κλάψης, 2019: 98–108· Γιαννουλόπουλος, 2003: 61–64).

Ο ανταγωνισμός αυτός υπερέβαινε το επίπεδο των παραδοσιακών διπλωματικών σχέσεων. Εκτεινόταν στις εκκλησιαστικές ενορίες, οι οποίες αποτελούσαν πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ Εξαρχικών και Πατριαρχικών, επηρέαζε τα εκπαιδευτικά δίκτυα που λειτουργούσαν ως φορείς διαμόρφωσης εθνικών ταυτοτήτων και, παράλληλα, εκδηλωνόταν στην ύπαιθρο μέσω της δράσης ένοπλων σωμάτων και των συγκρούσεων που σημειώνονταν μεταξύ τους (Δημητρίου, 2024: 25-28).

Η παρούσα έρευνα δομείται σε έξι κύρια και οργανικά συνδεδεμένα κεφάλαια, με σκοπό την ανάδειξη της έκτασης και της δυναμικής του ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού στη Μακεδονία. Στο πρώτο κεφάλαιο πραγματοποιείται επισκόπηση της

σχετικής βιβλιογραφίας, με την παρουσίαση των διαφορετικών ερμηνειών του Μακεδονικού Ζητήματος από τις ελληνικές, βουλγαρικές και διεθνείς ιστοριογραφικές σχολές. Παράλληλα, αναδεικνύεται η στροφή της σύγχρονης ιστοριογραφίας ως προς την ερμηνεία του ζητήματος, με έμφαση στις κοινωνικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, σε αντίθεση με τις παλαιότερες εθνοκεντρικές και περισσότερο γραμμικές ερμηνείες που κυριάρχησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται το ιστορικό και διοικητικό υπόβαθρο της οθωμανικής Μακεδονίας πριν από το 1904. Το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην εξέταση του Μακεδονικού Αγώνα (1904–1908), με έμφαση στις συγκρούσεις μεταξύ των ανταγωνιζόμενων κοινοτήτων. Το τέταρτο κεφάλαιο εξετάζει τις μεταβολές που επέφερε η Επανάσταση των Νεότουρκων και τη συγκρότηση της Βαλκανικής Συμμαχίας, ενώ το πέμπτο εστιάζει στην κορύφωση της αντιπαράθεσης κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων και στις διπλωματικές ρυθμίσεις που ακολούθησαν. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο αποτιμώνται οι συνέπειες του Μακεδονικού Ζητήματος για την Ελλάδα, όπως οι δημογραφικές μεταβολές που προέκυψαν από τις εξελίξεις της περιόδου, η ενσωμάτωση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος και καταγράφονται τα συμπεράσματα, τα οποία απαντούν στα επιμέρους ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν παραπάνω.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Βιβλιογραφική επισκόπηση

1.1 Η Ελληνική και η διεθνής ιστοριογραφία του Μακεδονικού Ζητήματος

Από ακαδημαϊκή άποψη, η ιστοριογραφία του Μακεδονικού Ζητήματος της περιόδου 1904–1913 αποτελεί ένα από τα πλέον σύνθετα και πολυσυζητημένα πεδία της βαλκανικής ιστορίας, καθώς εμπεριέχει αλληλοσυγκρουόμενες εθνικές διεκδικήσεις, διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις της ιστορικής πραγματικότητας και ισχυρές πολιτικές και ιδεολογικές προεκτάσεις. Το ζήτημα δεν αποτέλεσε μόνο αντικείμενο ιστορικής έρευνας, αλλά λειτούργησε για μεγάλο χρονικό διάστημα και ως εργαλείο πολιτικής νομιμοποίησης, στοιχείο συγκρότησης εθνικής ταυτότητας και πεδίο ιδεολογικής αντιπαράθεσης.

Η πρώτη και επί μακρόν κυρίαρχη ελληνική επίσημη ιστοριογραφία προσέγγισε αρχικά τον Μακεδονικό Αγώνα και τους Βαλκανικούς Πολέμους με έντονα εθνοκεντρικό και συναισθηματικά φορτισμένο τρόπο. Μέσα από μια διαδικασία ηρωοποίησης των πρωταγωνιστών, διαμορφώθηκε μια συνεκτική εθνική αφήγηση, η οποία ανέδειξε τον αγώνα ως κομβικό στοιχείο της εθνικής ιστορικής συνέχειας, ενώ παράλληλα υποεκπροσώπησε τις κοινωνικές, ταξικές και γλωσσικές διαφοροποιήσεις των τοπικών πληθυσμών της Μακεδονίας, συμπεριλαμβανομένων των σλαβόφωνων ομάδων. Στο πλαίσιο αυτό, οι πληθυσμοί αυτοί συχνά εντάσσονταν σε μια γενικευτική ερμηνευτική κατηγορία, ως ενιαία σύνολα που βρέθηκαν στο επίκεντρο ανταγωνιστικών εθνικών διεκδικήσεων και συγκρούσεων (Ηρακλείδης, 2018: 227–309, 129–133).

Στον αντίθετο ιδεολογικό πόλο, η επίσημη βουλγαρική ιστοριογραφία, τόσο κατά την κομμουνιστική όσο και κατά την εθνικιστική περίοδο, ανέπτυξε μια ερμηνευτική προσέγγιση που έδινε έμφαση στο αφήγημα της «συστηματικής βουλγαρικής καταπίεσης». Στο πλαίσιο αυτό, η καταπίεση αποδιδόταν αρχικά στην οθωμανική διοίκηση και, μεταγενέστερα, σε ελληνικές και σερβικές στρατιωτικές δυνάμεις κατά την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων και της μετέπειτα διαμόρφωσης των συνόρων.

Η προσέγγιση αυτή συχνά υποβάθμιζε ή δεν ενσωμάτωνε επαρκώς στη γενικότερη αφήγηση τις βίαιες πρακτικές και τις ακρότητες που αποδίδονται σε ένοπλες

βουλγαρικές οργανώσεις, όπως η ΕΜΕΟ, κατά τη διάρκεια της περιόδου. Παράλληλα, σε ορισμένες εκδοχές της σχετικής ιστοριογραφίας, επιχειρήθηκε η ιδεολογική αναπλαισίωση της δράσης επιμέρους στελεχών της ΕΜΕΟ, τα οποία παρουσιάζονταν ως φορείς εθνικοαπελευθερωτικών ή και σοσιαλιστικών ιδεών (Ηρακλείδης, 2018: 227–309, 129–133).

Ως ιστοριογραφικό αντίβαρο, η αγγλοσαξονική και ευρύτερα διεθνής βιβλιογραφία, με σημαντικούς εκπροσώπους όπως ο Douglas Dakin, επιχείρησε σε μεγάλο βαθμό να αποστασιοποιηθεί από τις εθνικές αφηγήσεις και τις ερμηνευτικές παραδόσεις των βαλκανικών ιστοριογραφιών. Στο πλαίσιο αυτό, ανέδειξε με μεγαλύτερη έμφαση τη σημασία των γεωστρατηγικών και οικονομικών συμφερόντων των Μεγάλων Δυνάμεων, τα οποία επηρέαζαν καθοριστικά τις εξελίξεις και τις πολιτικές επιλογές των βαλκανικών κρατών (Dakin, 1962: 369–374· Dakin, 1966: 450).

Η ελληνική και η διεθνής ιστοριογραφία ακολούθησαν εν μέρει διαφορετικές ερμηνευτικές διαδρομές, καθώς στηρίχθηκαν σε μεταβαλλόμενα θεωρητικά εργαλεία και μεθοδολογικές προσεγγίσεις, οι οποίες συχνά επηρεάζονταν από εθνικά ιδεολογικά πλαίσια και τις εκάστοτε γεωπολιτικές συγκυρίες.

1.2 Σύγχρονη συγκριτική ανάλυση ερμηνειών

Τις τελευταίες δεκαετίες, η σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία έχει επιχειρήσει σταδιακά να αποστασιοποιηθεί από παλαιότερες ιδεολογικές προσεγγίσεις, παρουσιάζοντας σημαντική μεθοδολογική και ερμηνευτική εξέλιξη. Νεότεροι ακαδημαϊκά καταρτισμένοι ιστορικοί, όπως οι Β. Γούναρης, Α. Λιάκος και Σ. Σφέτας, εισήγαγαν στον ελληνικό ιστοριογραφικό λόγο αναλυτικά εργαλεία που δίνουν έμφαση σε κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους, όπως η κοινωνική και ταξική διαστρωμάτωση της αγροτικής κοινωνίας, καθώς και η σημασία παραγόντων επιβίωσης (οικονομικών και υλικών) έναντι αποκλειστικά ιδεολογικών ερμηνειών της εθνικής συνείδησης.

Στο πλαίσιο αυτό, αναδείχθηκε η ρευστότητα των ταυτοτήτων και των επιλογών των πληθυσμών της Μακεδονίας κατά την υπό εξέταση περίοδο, καθώς ομάδες αγροτικού πληθυσμού συχνά προσαρμόζονταν στις εκάστοτε συνθήκες ασφάλειας, οικονομικής πίεσης και τοπικής βίας, γεγονός που επηρέαζε και τις εκκλησιαστικές ή πολιτικές τους

εντάξεις, χωρίς αυτές οι μεταβολές να μπορούν να ερμηνευθούν αποκλειστικά μέσα από σταθερές εθνικές ταυτότητες.

Με αυτόν τον τρόπο, η σύγχρονη ερμηνεία του Μακεδονικού ζητήματος εμπλουτίστηκε με κοινωνικοϊστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, υπερβαίνοντας παλαιότερα γραμμικά ερμηνευτικά σχήματα εθνικής σύγκρουσης και προσεγγίζοντας τη διαδικασία συγκρότησης των εθνικών ταυτοτήτων ως μια σύνθετη και σταδιακή ιστορική διεργασία (Λιάκος, 2024: 659–676).

Η σταδιακή μετάβαση από εθνικά προσανατολισμένες αφηγήσεις σε πολυδιάστατες, κριτικές και συγκριτικές προσεγγίσεις, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη την πολυπλοκότητα των ταυτοτήτων, τη σημασία των τοπικών κοινωνιών, τον ρόλο των πολιτικών και διπλωματικών συγκρούσεων, καθώς και την ανάγκη συστηματικής τεκμηρίωσης των πηγών και των ερμηνειών, αποσκοπεί στην πληρέστερη κατανόηση των επιμέρους διαστάσεων του ζητήματος.

Συμπερασματικά, η ιστοριογραφία του Μακεδονικού ζητήματος συγκροτεί ένα ζωντανό και διαρκώς εξελισσόμενο πεδίο έρευνας, το οποίο συμβάλλει στην αναθεώρηση, τον εμπλουτισμό και τον επαναπροσδιορισμό των κυρίαρχων ιστορικών αφηγήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η πορεία του Μακεδονικού Ζητήματος έως το 1904

2.1 Η Οθωμανική κυριαρχία στην πολυεθνική Μακεδονία

Η Μακεδονία, κατά την περίοδο της ύστερης Τουρκοκρατίας (19ος - αρχές 20ού αιώνα), συνιστούσε ένα από τα διαρκώς αναπτυσσόμενα και σημαντικότερα οικονομικά, καθώς και στρατηγικά, κέντρα της ευρωπαϊκής ηπείρου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εκτεινόμενη από την οροσειρά της Πίνδου δυτικά έως τον ποταμό Νέστο ανατολικά και από το όρος Σκάρδος στο βορρά έως το Αιγαίο Πέλαγος στα νότια, αποτελούσε ένα εμπορικό σταυροδρόμι ζωτικής σημασίας. Αναπτύσσοντας έντονη εμπορική δραστηριότητα, ιδίως γύρω από τους άξονες του λιμανιού της Θεσσαλονίκης αλλά και τις πλούσιες πεδιάδες των Σερρών και του Μοναστηρίου, η Μακεδονία εμφάνιζε εντυπωσιακή συσσώρευση πλούτου που συντηρούσε μια πλούσια πνευματική ζωή. Παρά ταύτα, αποτελούσε παράλληλα μία από τις πιο σύνθετες, εύφλεκτες και πολυεθνικές περιοχές ολόκληρης της Αυτοκρατορίας (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2020: 89-91).

Διοικητικά, κατά τον 19ο αιώνα και έπειτα από τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, η γεωγραφική αυτή περιοχή δεν υπαγόταν σε μία ενιαία περιφέρεια με το όνομα "Μακεδονία", όνομα το οποίο παρέμενε γεωγραφικός όρος και όχι διοικητική οντότητα. Αντιθέτως, χωριζόταν διοικητικά στα βιλαέτια του Μοναστηρίου, της Θεσσαλονίκης και του Κοσσόβου (Χάρτης, Παράρτημα 1). Η διοικητική αυτή διαίρεση ήταν απολύτως ενδεικτική των αναγκών αλλά και της προσπάθειας των Οθωμανών να διαχειριστούν και να αποδυναμώσουν την ενότητα ενός χώρου με έντονη θρησκευτική, πολιτιστική και γλωσσική ποικιλία. Πρακτικά, η κατακερματισμένη οθωμανική διοίκηση αποτέλεσε τροχοπέδη στην επιβολή ενιαίας εσωτερικής πολιτικής ασφάλειας και εκσυγχρονισμού. Το συγκεκριμένο διοικητικό μοντέλο επέτρεπε διαχρονικά την αυθαιρεσία, τη διαφθορά και τον νεποτισμό των κατά τόπους τοπικών αξιωματούχων (πασάδων, μπέηδων και αγάδων), και, το κυριότερο, έδινε τη δυνατότητα στις αναδυόμενες εθνικές ομάδες της περιοχής να παρεισφρέουν στα ρήγματα της κρατικής δομής και να αναπτύσσουν τεράστια ανεξάρτητα τοπικά δίκτυα επιρροής (Νεράτζης – Βακαλόπουλος - Παπακώστας, 2019:48-57 & Ηρακλείδης, 2018: 20-21& Σφέτας, 2009: 53-122).

Στα μέσα του 19ου αιώνα, πέρα από τη διαιρεμένη διοίκηση, η πολυπλοκότητα εκφραζόταν emphatically στον εθνολογικό χάρτη. Οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας, χωρίς να συμπεριλαμβάνουμε το κυρίαρχο μουσουλμανικό στοιχείο και τις τεράστιες, εμπορικά κυρίαρχες εβραϊκές κοινότητες, διαιρούνταν με γνώμονα τη γλωσσική τους διαστρωμάτωση σε τρεις εξαιρετικά ποικιλόμορφες, αλλά αρκετά διακριτές γεωγραφικές ζώνες (Χάρτης, Παράρτημα 2). Στη βόρεια ζώνη, τα όρια της οποίας άγγιζαν το όρος Βίτοσα (σημερινή Βουλγαρία) και το όρος Σκάρδος, κατοικούσαν σχεδόν αποκλειστικά σλαβόφωνοι, αγροτικοί, ως επί το πλείστον, πληθυσμοί που μιλούσαν ένα γλωσσικό ιδίωμα παραπλήσιο με τη βουλγαρική γλώσσα, ενώ απουσίαζε σχεδόν κατάφωρα το ελληνορθόδοξο αστικό στοιχείο. Στη μεσαία, και ίσως κρισιμότερη, ζώνη (εκτεινόμενη από την Αχρίδα και το Μοναστήρι έως τη Στρώμνιτσα, το Νευροκόπι και τις Σέρρες), τα πράγματα καθίσταντο εξαιρετικά σύνθετα. Παρά την ύπαρξη συμπαγών σλαβόφωνων, αλλά και αλβανόφωνων εθνοτήτων ή ακόμα και βλαχόφωνων πληθυσμών με εξαιρετικά ρευστή και συχνά επικαλυπτόμενη εθνική συνείδηση, το μεγαλύτερο ποσοστό του αστικού στοιχείου –οι έμποροι, οι λογίστες, οι τεχνίτες– αλλά και μεγάλα τμήματα του αγροτικού πληθυσμού διατηρούσαν σταθερά ισχυρή ελληνική συνείδηση. Αυτή η συνείδηση λειτουργούσε συνεκτικά παρά τη γλωσσική ετερογένεια, φαινόμενο στο οποίο συνετέλεσε ο ρόλος του Πατριαρχείου, η οικονομική ευμάρεια και η πολιτιστική ανωτερότητα του ελληνικού στοιχείου. Τέλος, η νότια ζώνη, η οποία κάλυπτε το παραλιακό μέτωπο, τη Χαλκιδική και εκτεινόταν έως την Πίνδο και τον Όλυμπο, περιλάμβανε κατά συντριπτική πλειοψηφία ελληνόφωνους πληθυσμούς με πλήρως παγιωμένη, αδιαμφισβήτητη ελληνική εθνική συνείδηση (Μαρωνίτη, 2009: 88-89 & Δημητρίου, 2024: 21 & Κολιοπουλος, 2002: 209).

Η υπεροχή του ελληνικού στοιχείου βασιζόταν και στα λεγόμενα επαγγελματικά «ρουσφέτια». Σε μία χαοτική Αυτοκρατορία με μηδενική κρατική μέριμνα και μοναδικό στόχο την επιτυχή είσπραξη της φορολογίας, τα «ρουσφέτια» που αναπτύχθηκαν κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, εξελίχθηκαν σε θεσμικό προστάτη της τοπικής ορθόδοξης κοινωνίας. Τα ελληνικά σωματεία των γουναράδων, των ραφτάδων και των μεταλλουργών δεν λειτουργούσαν απλώς ως οικονομικές συντεχνίες. Διοχέτευαν συστηματικά τα κέρδη τους στην ίδρυση και τη στήριξη αυτόνομων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως σχολείων και παρθεναγωγείων, ενώ παράλληλα ενίσχυαν οικονομικά τους τοπικούς ιεράρχες. Με τον τρόπο αυτό

διαμόρφωσαν μια ισχυρή και αδιαμφισβήτητη πολιτισμική επιρροή, την οποία το βουλγαρικό στοιχείο αδυνατούσε να ανταγωνιστεί με ειρηνικά μέσα. (Μαρωνίτη, 2009: 132-135 & Γούναρης, 2007: 168).

Η δύσκολη καθημερινή συνύπαρξη στην ευρύτερη αυτή περιοχή Ελλήνων, Σέρβων, Βουλγάρων, Τούρκων —οι οποίοι, πέραν της εθνοτικής τους διαφοροποίησης, κατείχαν σε σημαντικό βαθμό προνομιακή θέση λόγω της πρόσβασής τους στη διοίκηση και τη γαιοκτησία— Βλάχων, Αλβανών, καθώς και των πολυπληθών Σεφαραδιτών Εβραίων της Θεσσαλονίκης, συγκροτούσε ένα ιδιαίτερα σύνθετο πολυεθνικό και πολυπολιτισμικό μωσαϊκό κοινοτήτων, των οποίων οι κοινωνικές, πολιτισμικές και γεωπολιτικές επιδιώξεις βρίσκονταν συχνά σε ανταγωνιστική σχέση μεταξύ τους (Βακαλόπουλος, 1993: 16-20 & Νεράντζης-Βακαλόπουλος-Παπακώστας, 2019: 48-51).

2.2 Η άνοδος των εθνικισμών στα Βαλκάνια

Για αιώνες, η βασική θεσμική και κοινωνική οργάνωση του χώρου αυτού εδραζόταν στο βαθιά θεοκρατικό οθωμανικό σύστημα. Η οθωμανική πολιτική των μιλλέτ, η οποία, ως γνωστόν, δεν αναγνώριζε τα έθνη με τη σύγχρονη, εθνολογική διάσταση, παρά μόνο τις θρησκευτικές κοινότητες των μη μουσουλμάνων υπηκόων, επιτρέποντάς τους να απολαμβάνουν, υπό όρους, σχετική αυτονομία στην εκπαίδευση, την αστική δικαιοσύνη και άσκηση λατρείας, συμβάλλοντας κατά τρόπο παράδοξο τόσο στη διατήρηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων όσο και στην ενίσχυση των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των επιμέρους λαών και κοινοτήτων. (Γούναρης, 2007: 55).

Για την ελληνική πραγματικότητα, το "Ρουμ Μιλλέτ" (των Ορθόδοξων Χριστιανών) συγκέντρωνε υπό την εκκλησιαστική και πνευματική αυθεντία του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως το σύνολο των ορθόδοξων πληθυσμών της αυτοκρατορίας, ανεξαρτήτως γλωσσικής ή εθνοτικής προέλευσης, είτε επρόκειτο για ελληνόφωνους, βουλγαρόφωνους, σερβόφωνους είτε βλαχόφωνους πληθυσμούς.

Ωστόσο, ο 19ος αιώνας έφερε στα Βαλκάνια την «καταιγίδα» της ευρωπαϊκής νεωτερικότητας. Οι ιδέες του εθνικισμού και του έθνους-κράτους, όπως διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, αντικατέστησαν τις παραδοσιακές αυτοκρατορικές και θρησκευτικές μορφές νομιμοφροσύνης,

προβάλλοντας την αρχή ότι κάθε έθνος όφειλε να διαθέτει τη δική του πολιτική και κρατική υπόσταση. Στο πλαίσιο αυτό, οι Σέρβοι είχαν ήδη αποκτήσει καθεστώς ημιαυτονομίας από τις αρχές του 19ου αιώνα, οι Έλληνες είχαν συγκροτήσει το πρώτο ανεξάρτητο, έστω μικρό σε έκταση, κράτος τους το 1830, ενώ το βουλγαρικό εθνικό κίνημα αφυπνίστηκε έντονα από τα μέσα του 19ου αιώνα ενισχυμένο από την ιδεολογική και πολιτική επιρροή του ρωσικού πανσλαβισμού (Ηρακλείδης, 2018: 34-36).

Υπό αυτές τις συνθήκες, η θρησκευτική υπαγωγή των χριστιανικών πληθυσμών της Μακεδονίας δεν μπορούσε πλέον να παραμένει απλώς ένα απολιτικό πνευματικό καταφύγιο. Για τα αναδυόμενα εθνικά κέντρα της Αθήνας, του Βελιγραδίου και κυρίως της Σόφιας, η ομιλούμενη γλώσσα, αλλά κυρίως η «εκκλησιαστική εθνική ταυτότητα», αναδείχθηκαν σε κατεξοχήν, αναπόδραστα κριτήρια εθνικής ταυτότητας και, κατ' επέκταση, τεκμήρια νομιμοποίησης γεωγραφικών διεκδικήσεων.

Η υπαγωγή κοινοτήτων στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και μεταγενέστερα στη Βουλγαρική Εξαρχία αποτέλεσε τον μηχανισμό διαμέσου του οποίου η κάθε εθνική πλευρά επιχειρούσε να νομιμοποιήσει τη στατιστική και δημογραφική της υπεροχή στη Μακεδονία ενώπιον της ευρωπαϊκής διπλωματίας και της διεθνούς κοινής γνώμης (Dakin, 1966: 41-43)

Τα συλλογικά κίνητρα των αναδυόμενων κρατών για την τελική επικράτηση στην Μακεδονία, περιλάμβαναν και μια ιδιαίτερη σημαντική οικονομική διάσταση. Οι εκτεταμένες πεδιάδες της Μακεδονικής ενδοχώρας, η εμπορευματοποίηση της τοπικής γεωργίας, ο κομβικός ρόλος του λιμανιού της Θεσσαλονίκης ως βασικού διαμετακομιστικού κέντρου της περιοχής εξασφάλιζε στον εκάστοτε κυρίαρχο τους σημαντικά έσοδα μέσω της επιβολής έμμεσων φόρων και δασμών, τα οποία θεωρούνταν, αφενός, ικανά να ενισχύσουν την οικονομική ευρωστία των υπηκόων και, αφετέρου, να τροφοδοτήσουν τη δυναμική των εθνικών τους αφηγημάτων.

Το Μακεδονικό Ζήτημα, επομένως, ήταν αναπόδραστα συνδεδεμένο με την οικονομική βιωσιμότητα και τη γεωπολιτική εδραίωση των βαλκανικών καρτών. Επιπρόσθετα, ο έλεγχος του Θερμαϊκού κόλπου αποτελούσε την επισφράγιση μίας μελλοντικής στρατηγικής υπεροχής έναντι των υπολοίπων διεκδικητών (Ηρακλείδης, 2018:68-71 & Γούναρης, 2007:154-159 & Κολιόπουλος, 2002:133).

2.3 Η διεθνής διάσταση του Ζητήματος

Το Μακεδονικό Ζήτημα κατά τον 19^ο αιώνα δεν ήταν απλώς μία περιφερειακή διαμάχη των βαλκανικών κρατών στο πλαίσιο της Ανατολικής Κρίσης, αλλά εξελίχθηκε σε μείζον διεθνές πρόβλημα στο οποίο διασταυρώθηκαν και αλληλοσυγκρούστηκαν οι εθνικές ιδεολογίες των βαλκανικών κρατών, οι γεωπολιτικές επιδιώξεις των Μεγάλων Δυνάμεων και η παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η υψηλή στρατηγική της σημασία, η οποία εξασφάλιζε άμεση πρόσβαση των μεγάλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων στο Αιγαίο και τον έλεγχο των χερσαίων οδών προς τα Στενά του Βοσπόρου, σε συνδυασμό με την πολυεθνική της σύνθεση της περιοχής που ευνοούσε τις έξωθεν παρεμβάσεις, τη μετέτρεψαν σε διεκδικητικό πεδίο ισορροπιών ισχύος μεταξύ των εμπλεκόμενων δυνάμεων, συχνά κατά παρέκκλιση του πλαισίου των συλλογικών αποφάσεων της Ευρωπαϊκής Συναντίας για τη διαχείριση των κρίσεων στα Βαλκάνια (Καρβουνάρακης, 2005-2014:45-47&Δημητρίου, 2024:36-38).

Η Ρωσική Αυτοκρατορία, από την πλευρά της, θέλοντας να εξασφαλίσει τη διαρκή και ασφαλή της πρόσβαση στα νερά της Μεσογείου μέσω της Βαλκανικής, στηρίχθηκε σθεναρά στο δόγμα του Πανσλαβισμού. Στο πλαίσιο αυτό, προστάτευε συστηματικά με κάθε μέσο την ανάπτυξη ενός σλαβικού εθνικού μπλοκ στην περιοχή, προωθώντας τα εθνικά αιτήματα της Βουλγαρίας έναντι της επιρροής του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο βρισκόταν σε σημαντικό βαθμό υπό τον έλεγχο του ελληνικού και αστικού στοιχείου (Δημητρίου, 2024:36-38).

Η προσπάθειά της αυτή έφτασε στο απόγειό της με τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877-1878 και τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, η οποία προέβλεπε τη δημιουργία της λεγόμενης «Μεγάλης Βουλγαρίας», η οποία θα περιλάμβανε σχεδόν το σύνολο της μεσαίας και βόρειας ζώνης της Μακεδονίας (Δημητρίου, 2024: 40).

Η Αυστροουγγαρία, αντιμέτωπη με τον ρωσικό επεκτατισμό και τη διάδοση του πανσλαβισμού, διακατεχόταν από τη βαθιά ανησυχία ότι τα αναδυόμενα σλαβικά κράτη θα αποτελούσαν πόλο έλξης και κίνδυνο απόσχισης για τους δικούς της δυσανεστήμενους Νοτιοσλάβους υπηκόους. Επιδίωκε, έτσι, τον απόλυτο έλεγχο των χερσαίων οδών προς το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, με σκοπό τον οικονομικό έλεγχο των Βαλκανίων, αλλά και τη διατήρηση της υπεροχής στην περιοχή.

Από την πλευρά της, η Βρετανική Αυτοκρατορία, υπό τη διαχρονική επιμονή της στη διατήρηση του συστήματος ισορροπίας των δυνάμεων, ενδιαφερόταν πρωτίστως για τη διασφάλιση της ελεύθερης ναυσιπλοΐας στα Στενά των Δαρδανελίων και, κατ' επέκταση, για τη διατήρηση ενός βιώσιμου status quo στην ευρύτερη περιοχή. Έχοντας ως βασικό της στόχο την ματαίωση των σχεδίων της Ρωσίας για κάθοδο στο Αιγαίο, καθώς θα έθετε υπό αμφισβήτηση την θαλασσοκρατία της, παρείχε την αμέριστη στήριξή της στην προσπάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να διατηρήσει την εδαφική της ακεραιότητα. Ως εκ τούτου, η στάση της Βρετανίας λειτούργησε ως ανάχωμα στις ρωσικές προσπάθειες για τη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας μετά τη λήξη του Ρωσοτουρκικού πολέμου (1877-1878) και την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου.

Η Γαλλία, αν και είχε περιορισμένη επιρροή στον βαλκανικό χώρο και επεδίωκε την εδραίωση της θρησκευτικής επιρροής της Καθολικής Εκκλησίας στην περιοχή, ευθυγραμμιζόταν με τη Ρωσία στο πλαίσιο της ευρύτερης γαλλορωσικής προσέγγισης. Τέλος, η Ιταλία είχε ως γεωπολιτικό στόχο τη σύζευξη Αδριατικής - Αιγαίου πελάγους μέσω της δημιουργίας μιας φιλικά προσκείμενης αλβανικής κρατικής οντότητας και της κατοχής της Θεσσαλονίκης (Βακαλόπουλος, 1993: 75-100 & Νεράτζης - Βακαλόπουλος-Παπακώστας, 2019:175-178 & Κλάψης, 2019: 147).

Κεντρικό σημείο αναφοράς για την πορεία του Μακεδονικού Ζητήματος αποτέλεσε το Συνέδριο του Βερολίνου το 1878, το οποίο αναθεώρησε την επιζήμια για τα ελληνικά συμφέροντα Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Το Συνέδριο αυτό, αν και αποφάσισε ότι τα εδάφη της Μακεδονίας και της Θράκης θα παρέμεναν υπό Οθωμανική κατοχή, περιόρισε τον βουλγαρικό κίνδυνό, ακυρώνοντας την προοπτική δημιουργίας της Μεγάλης Βουλγαρίας και περιορίζοντας τη βουλγαρική επιρροή στα βόρεια της οροσειράς του Αίμου. Παρά το γεγονός ότι οι αποφάσεις του Συνεδρίου δυσaráεστησαν όλα τα βαλκανικά κράτη (Βουλγαρία, Ελλάδα, Σερβία, Ρουμανία, αλβανική ενότητα), διότι δεν ικανοποιούσαν τις εθνικές τους διεκδικήσεις, πυροδότησαν το μεταξύ τους σκληρό ανταγωνισμό για τον έλεγχο και την προσάρτηση του μακεδονικού χώρου (Βακαλόπουλος, 1993: 75 & Νεράτζης - Βακαλόπουλος - Παπακώστας, 2019:147,148).

2.4 Η αποφασιστική Βουλγαρική διείσδυση στη Μακεδονία (1870-1903)

Κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, διακρίνονται οι απαρχές της βουλγαρικής εθνικής αφύπνισης, όταν οι ιδέες του Διαφωτισμού και του γερμανικού ρομαντισμού κηρύχθηκαν από Βούλγαρους διανοούμενους με ελληνική παιδεία προς σλαβόφωνους και το παράδειγμα των ήδη επιτυχημένων βαλκανικών εθνικών κινημάτων, όπως εκείνων της Ελλάδας και της Σερβίας, άρχισε να επηρεάζει τις τοπικές κοινότητες.

Η ίδρυση σχολείων με σκοπό την καλλιέργεια της βουλγαρικής γλώσσας και η σταδιακή ρήξη τους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο θεωρούνταν φορέας της ελληνικής πολιτισμικής επιρροής, συνέβαλαν στη διαμόρφωση μίας νέας εθνικής συνείδησης και έθεσαν υπό αμφισβήτηση το ελληνικό όραμα περί ενοποίησης όλων των ορθόδοξων χριστιανικών πληθυσμών της Μακεδονίας σε μία ευρύτερη «πανελληνική» κοινότητα.

Η ίδρυση της βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870 με φερμάνι του Σουλτάνου, αποτέλεσε κρίσιμο σημείο καμπής για το Μακεδονικό Ζήτημα. Η πράξη αυτή της Πύλης δεν ήταν τυχαία, καθώς εντασσόταν στην προσπάθεια της να αποδυναμώσει την επιρροή του ελληνόφρονου στοιχείου και να αντιμετωπίσει τις ρωσικές πιέσεις μέσω της νομιμοποίησης ενός δεύτερου ορθόδοξου εκκλησιαστικού κέντρου, προκαλώντας εμμέσως εθνικό σχίσμα. Η Εξαρχία απέκτησε το δικαίωμα ίδρυσης επισκοπικών θώκων στις οθωμανικές επαρχίες της Μακεδονίας, όπου θα εξασφάλιζε την υποστήριξη των δύο τρίτων του τοπικού πληθυσμού με έγγραφη συναίνεση.

Το σχίσμα που ακολούθησε το 1872, όταν το Οικουμενικό Πατριαρχείο κήρυξε την Εξαρχία σχισματική, αποτέλεσε το εφαλτήριο για την εδραίωση του διχασμού των τοπικών κοινωνιών. Έκτοτε, οι Βούλγαροι κληρικοί και δάσκαλοι άρχισαν να διεισδύουν μαζικά στις πόλεις και στα χωριά της υπαίθρου, αντικαθιστώντας σταδιακά τα ελληνικά γράμματα (Εφημερίδα Σκριπ, Παράρτημα 5), τα οποία μέχρι πρότινος δέσποζαν λόγω της ανώτερης οργανωτικής εκπαιδευτικής ποιότητας και παιδευτικής παράδοσης σε σχέση με τη σλαβική εκκλησιαστική και γλωσσική εκπαίδευση (Ηρακλείδης, 2018: 27-29 & Βακαλόπουλος, 1993:49-51,134,138,75 & Σφέτας, 2009:262,263).

Το ναυάγιο των προσδοκιών για την ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας που επέφερε η αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου το 1878 στο Βερολίνο, έστρεψε το βλέμμα της βουλγαρικής εξωτερικής πολιτικής αποκλειστικά στον μακεδονικό χώρο, φέρνοντας την αντιμέτωπη με τα σερβικά και τα ελληνικά συμφέροντα.

Η δημιουργία το 1893 της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (EMEO) στη Θεσσαλονίκη από Βουλγαρομακεδόνες με στόχο την αυτονομία της Μακεδονίας, εγκαινίασε τη ενεργό δράση ένοπλων οργανώσεων. Αν και ο αρχικός της σκοπός ήταν η στρατολόγηση μελών ανεξαρτήτως εθνικότητας, με απώτερο σκοπό μία ημι-σοσιαλιστική εξέγερση κατά των Τούρκων κατακτητών, στην πράξη λειτούργησε ως όργανο βίαιης προώθησης των βουλγαρικών επιδιώξεων.

Με αιχμή του δόρατος τα ένοπλα τμήματά της (κομιτατζήδες), η οργάνωση επιδόθηκε σε μία εκτεταμένη δράση εκφοβισμού των κοινοτήτων, η οποία περιλάμβανε απειλές, ξυλοδαρμούς και δολοφονίες, με στόχο τον εξαναγκασμό ένταξής τους στην Εξαρχία και την αποδυνάμωση της έως τότε κυρίαρχης ελληνικής παρουσίας (Ηρακλείδης, 2018: 27-29 & Gounaris, 1992:508 & Βακαλόπουλος, 1993:177,178).

Η EMEO εκμεταλλευόμενη την εσωστρέφεια της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μετά το καταστροφικό πλήγμα της ήττας στον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, έσπευσε να καλύψει το κενό που άφησε η ελληνική αποχώρηση των ένοπλων ομάδων της Εθνικής Εταιρείας, μεταβάλλοντας τις ισορροπίες μεταξύ των κοινοτήτων προς όφελος της.

Η οργάνωση βασιζόμενη στην ισχυρή επιρροή της στο βίλαετι του Μοναστηρίου, αποφάσισε την κήρυξη γενικής εξέγερσης στην Μακεδονία με σκοπό την αυτοδιάθεση της περιοχής έχοντας την υποστήριξη του σλαβόφωνου, του βλάχικου, αλλά και μέρους του ελληνόφωνου αγροτικού πληθυσμού της περιοχής. Η εξέγερση του Ίλιντεν στις 20 Ιουλίου του 1903, αν και καλά οργανωμένη, κατεστάλη δυναμικά από τον Οθωμανικό στρατό αφήνοντας πίσω της εκτεταμένες απώλειες και καταστροφές.

Παρά την αποτυχία της, η εξέγερση προσέλκυσε την προσοχή των Μεγάλων Δυνάμεων, αναδεικνύοντας το Μακεδονικό Ζήτημα ως ζήτημα ευρωπαϊκό και, παράλληλα, αφύπνισε την Ελλάδα ώστε να οργανώσει συστηματικότερη δράση στη Μακεδονία (Gounaris, 1992:511-512 & Βακαλόπουλος, 1993:183-185).

2.5 Η ελληνική παρουσία πριν τον Μακεδονικό Αγώνα

Πριν το 1904 η ελληνική παρουσία στην Μακεδονία ήταν κυρίως πολιτισμική, οικονομική και εκκλησιαστική. Οι ελληνικές κοινότητες στα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν ιδιαίτερα και αναπτυγμένες διέθεταν σχολεία, εμπορικά δίκτυα, συλλόγους και ισχυρή διασύνδεση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η ελληνική γλώσσα κυριαρχούσε λειτουργώντας ως γέφυρα επικοινωνίας για το φυλετικό μωσαϊκό της περιοχής (Γιανουλόπουλος, 2003:196,197).

Παρά τη συστηματική βουλγαρική διείσδυση, η στάση του ελεύθερου ελληνικού κράτους υπήρξε, για μεγάλο και κρίσιμο χρονικό διάστημα στο τέλος του 19ου αιώνα, μάλλον παθητική. Οι πολιτικές ηγεσίες της Αθήνας εξέφραζαν διαρκώς την άποψη - που συχνά άγγιζε τα όρια μιας "ευγενούς τύφλωσης"- πως η Ορθοδοξία και το ισχυρό αστικό κοινωνικό κύρος των Ελλήνων κατοίκων, οι οποίοι αποτελούσαν οικονομικούς παράγοντες του εμπορίου σε ολόκληρη την επικράτεια και ενίσχυαν μαζικά την εκπαιδευτική προσπάθεια μέσω των συντεχνιών και των τοπικών αδελφοτήτων, επαρκούσαν για να ανακόψουν το αναδυόμενο σλαβικό ρεύμα. Η δυσμενής οικονομική κατάσταση του ελληνικού κράτους λόγω της χρεοκοπίας του 1893 στερούσε τη δυνατότητα άσκησης συγκροτημένης και ενεργής εξωτερικής πολιτικής (Gounaris, 1992: 512).

Το αποκορύφωμα αυτής της πολιτικής αδυναμίας και η πλήρης κατάρρευση των εθνικών αμυντικών δομών εκδηλώθηκε με την συντριπτική ήττα της Ελλάδας στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Η ήττα αυτή οδήγησε το ελληνικό κράτος σε καθεστώς επιβολής Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου και περιόρισε δραματικά τον ήδη πενιχρό, αμυντικό του στρατό, καθιστώντας τον απόλυτα ανίκανο για ανάληψη προληπτικής δράσης στη βόρεια, απειλούμενη, μεθόριο. Οι ελληνικές κυβερνήσεις της εποχής, μεταξύ των οποίων και αυτή του Γεωργίου Θεοτόκη, υιοθέτησαν μία αμφιλεγόμενη στρατηγική θεωρώντας πως η συνεργασία με τον Σουλτάνο και η υπεράσπιση της νομιμότητας έναντι των "στασιαστών Βουλγάρων" θα απέφερε διπλωματικά και στρατηγικά οφέλη για τα ελληνικά συμφέροντα (Βερέμης, 2008: 56).

Ωστόσο, η αιματηρή, βίαιη εξάπλωση των βουλγαρικών κομιτάτων στη Μακεδονία - με την εξόντωση όσων κρατούσαν υψηλά το φρόνημα του Ελληνισμού- ανέτρεψε τις προηγούμενες ψευδαισθήσεις. Καθοριστικό ρόλο στην ανατροπή αυτή διαδραμάτισε τόσο η εξέγερση του Ίλιντεν το 1903 όσο και συνεχείς εκκλήσεις για βοήθεια προς την Αθήνα από πλευράς των αμυνόμενων Πατριαρχικών κοινοτήτων, ιδίως μέσω επιφανών ιεραρχών, όπως ο Καστορίας Γερμανός Καραβαγγέλης, καθώς και μέσω των μυστικών εκθέσεων του Έλληνα προξένου Λάμπρου Κορομηλά από τη Θεσσαλονίκη, οι οποίες διατύπωναν την επιδείνωση της κατάστασης στην ύπαιθρο. Μια άμεση, δυναμική και πρωτοφανής αντίδραση στο πεδίο της μάχης καθίστατο πλέον μονόδρομος υπαρξιακής αξίας για το μέλλον του Ελληνισμού της Μακεδονίας, προετοιμάζοντας έτσι τις συνθήκες για το έπος του Μακεδονικού Αγώνα που επρόκειτο να ακολουθήσει από το επόμενο έτος (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2006: 220& Κολιόπουλος, 2002: 204-212).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο Ελληνοβουλγαρικός Ανταγωνισμός και ο Μακεδονικός Αγώνας (1904–1908)

3.1 Η έναρξη του αγώνα και η μορφή του Παύλου Μελά

Η έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα το 1904, σηματοδοτεί τη μετάπτωση της ελληνικής πλευράς από μία παθητική και μοιρολατρική στάση, σε οργανωμένη προσπάθεια ανακοπής της βουλγαρικής διείσδυσης στην Μακεδονία. Η τετραετία 1904-1908, συνιστά την κρισιμότερη καμπή στην εξέλιξη του ελληνοβουλγαρικού ιδεολογικού και εδαφικού ανταγωνισμού για την κυριαρχία στην περιοχή. Η ολοένα και αυξανόμενη επιτακτική ανάγκη αναχαίτισης της εντεινόμενης βουλγαρικής στρατιωτικής και ιδεολογικής διείσδυσης, η οποία κορυφώθηκε μετά την Εξέγερση του Τιλντεν το 1903, όταν τα επαναστατικά κομμάτια με την χρήση ένοπλης βίας, τρομοκρατίας και εκφοβισμού επιχείρησαν τον ολοκληρωτικό εκβουλγαρισμό της Μακεδονίας, καταστρέφοντας την ιδεολογική βάση του μακεδονικού ελληνισμού και υπονομεύοντας κάθε πολιτικό επιχείρημά της Αθήνας στη διεθνή πολιτική σκηνή, ενεργοποίησε τα πατριωτικά αντανakλαστικά της ελληνικής κοινωνίας και αφύπνισε το ελληνικό πολιτικό σύστημα (Βακαλοπουλος, 1993:209-217).

Υπό αυτές τις συνθήκες, η Αθήνα συνειδητοποίησε, έστω και καθυστερημένα, ότι η διατήρηση του ελληνικού χαρακτήρα της περιοχής δεν μπορούσε να αρκестεί στην εκπαιδευτική και την εκκλησιαστική της επιρροή αλλά ήταν πλέον επιτακτική η ανάγκη για οργανωμένη ένοπλη δράση. Η ελληνική αντίδραση, σε πρώτη φάση εντοπίστηκε στην ιδιωτική πρωτοβουλία (Εθνική Εταιρεία, τοπικό ελληνικό στοιχείο) αλλά ουσιαστικά υποστηρίχθηκε από ισχυρότατα, μυστικά ερείσματα στον κρατικό μηχανισμό και κυρίως από τη δράση των θρυλικών ενόπλων σωμάτων των Μακεδονομάχων. Η αποστολή του Ίωνα Δραγούμη ως Γενικού Γραμματέα του ελληνικού Προξενείου στο Μοναστήρι (1902), άλλαξε τις ισορροπίες στην περιοχή. Ο Δραγούμης, βλέποντας τον άλλοτε ακμάζοντα ελληνισμό της περιοχής να τρεμοσβήνει, ανέλαβε το ριψοκίνδυνο έργο της ενίσχυσης του φρονήματός τους, οργανώνοντας τοπικές ένοπλες ομάδες για την προστασία των κοινοτήτων από τους Κομιτατζήδες. Η χρηματοδότηση του σχεδίου του, εξασφαλίστηκε από ευκατάστατους πατριώτες

(Λουίζα Ριανκούρ, Στέφανος Μελάς) που δραστηριοποιούνταν στην μητροπολιτική Ελλάδα (Βακαλόπουλος, 1993:178-187).

Αυτές οι ένοπλες αντάρτικες ομάδες καθοδηγούνταν επιχειρησιακά κυρίως από απόστρατους ή εν ενεργεία κατώτερους αξιωματικούς του Ελληνικού Στρατού, οι οποίοι διέρχονταν κρυφά τη μεθόριο, φέροντας ψευδώνυμα και δρώντας ημι-επίσημα, ώστε να αποφεύγεται η άμεση διεθνής έκθεση της ελληνικής κυβέρνησης. Παράλληλα, τα σώματα αυτά στελεχώνονταν από ντόπιους Μακεδόνες οπλαρχηγούς, καθώς και εθελοντές από διάφορες περιοχές του ελληνικού κράτους (Κλάψης, 2019: 206-210 & Γουναρης, 2007:36,37).

Το πλέον εμβληματικό πρόσωπο της ελληνικής προσπάθειας κατά τον Μακεδονικό Αγώνα υπήρξε, αναντίρρητα, ο Παύλος Μελάς. Αξιωματικός του Πυροβολικού και μέλος μίας από τις επιφανέστερες οικογένειες της αθηναϊκής και ηπειρώτικης αστικής τάξης με συγγενικούς δεσμούς με την πανίσχυρη οικογένεια των Δραγούμηδων και ισχυρές πολιτικές διασυνδέσεις. Ο Μελάς, με το ψευδώνυμο «*Μίκης Ζέσας*», ενσάρκωσε κυριολεκτικά την αφύπνιση της τραυματισμένης, μετά το 1897, εθνικής συνείδησης. Οι πολλαπλές και άκρως επικίνδυνες, διερευνητικές αποστολές του στη Μακεδονία κατά το 1904 αποσκοπούσαν στην άμεση οργάνωση των ελληνικών κοινοτήτων, την πνευματική αναπτέρωση του ηθικού των τοπικών πληθυσμών, οι οποίοι έως τότε υφίσταντο τη βία από την ΕΜΕΟ, και φυσικά τη συγκρότηση αξιόπιστων δικτύων πληροφοριών και διοικητικής υποστήριξης στην ύπαιθρο, με στόχο τη διευκόλυνση της ελληνικής ένοπλης δράσης στην περιοχή (Βερέμης, 2008:78-81).

Ο πρόωρος θάνατός του από τουρκικό απόσπασμα τον Οκτώβριο του 1904 στο μικρό χωριό Στάτιστα, αφύπνισε την ελληνική κοινωνία, λειτουργώντας ως καταλύτης για την περαιτέρω ενίσχυση του Μακεδονικού αγώνα. Η απώλεια ενός επιφανούς μέλους της αθηναϊκής κοινωνίας στα βουνά της Μακεδονίας, προκάλεσε ένα ανεπανάληπτο κύμα εθνικής συσπείρωσης στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους. Αν και η θυσία του δεν προσέφερε, άμεσα στρατιωτικά ή εδαφικά αποτελέσματα, αλλά προσέδωσε ανυπολόγιστη ηθική και ιδεολογική αξία. Επέτυχε, επί της ουσίας, να νομιμοποιήσει πλήρως στη συνείδηση του έθνους την ανάγκη ενεργότερη και συστηματικότερη ένοπλη δράση στη Μακεδονία, ενώ, παράλληλα, αναχαίτισε οριστικά το κλίμα ηττοπάθειας και εσωστρέφειας που είχε διαμορφωθεί μετά τον πόλεμο του 1897. Υπό

την πίεση της κοινής γνώμης και των εξελίξεων, ακόμα και οι αρχικά επιφυλακτικές ελληνικές κυβερνήσεις οδηγήθηκαν σε πιο ενεργή εμπλοκή υποστηρίζοντας πλέον οργανωμένα τη συγκρότηση και χρηματοδότηση ανταρτικών σωμάτων στην περιοχή (Gounaris, 1992: 517&Γούναρης,2007:38,39&Dakin,2022:245-254).

3.2 Η βουλγαρική ένοπλη δράση και η στρατηγική της ΕΜΕΟ

Στο αντίπαλο στρατόπεδο, το οποίο είχε αποκτήσει σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα τα προηγούμενα χρόνια, η βουλγαρική δραστηριότητα οργανωνόταν και καθοδηγούνταν σε τεράστιο βαθμό από την περιβόητη «Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση» (ΕΜΕΟ). Παρόλο που η οργάνωση διατύπωνε στη ρητορική της το εμβληματικό σύνθημα «Η Μακεδονία στους Μακεδόνες» καλώντας όλους τους πληθυσμούς ανεξαρτήτως εθνικότητας σε ένα είδος λαϊκής αυτοδιάθεσης, στο εσωτερικό της υπήρχαν βαθύτατες και πολλές φορές αιματηρές, εσωτερικές ρήξεις.

Η κύρια διαμάχη έγκειτο μεταξύ της συντηρητικής πτέρυγας των "Βερχοβιστών" οι οποίοι λειτουργούσαν de facto ως φερέφωνο και εκτελεστικό στρατιωτικό βραχίονα του Βασιλείου της Σόφιας και επεδίωκαν χωρίς κανένα διπλωματικό πρόσχημα, την ταχίστη άμεση εδαφική προσάρτηση της Μακεδονίας στο βουλγαρικό κράτος στα πρότυπα της επιτυχημένης ενσωμάτωσης της Ανατολικής Ρωμυλίας και της προοδευτικής-αυτονομιστικής πτέρυγας των "Σεντραλιστών". Οι Σεντραλιστές θεωρούσαν πως οι εμφανείς παρεμβάσεις της Σόφιας έβλαπταν την υπόθεση και πως η επίτευξη της αυτονομίας της Μακεδονίας έπρεπε να προκύψει μέσω μιας ευρύτερης λαϊκής σοσιαλιστικής εξέγερσης των κατοίκων της περιοχής (Σφέτας, 2009: 261-265,347&Γιαννουλόπουλος,2003:196-199 & Βακαλόπουλος, 1993: 177).

Ανεξαρτήτως αυτών των ιδεολογικών και λεκτικών διαφοροποιήσεων στην ηγεσία της οργάνωσης, στο πεδίο της μάχης, η στρατηγική της ΕΜΕΟ στηρίχθηκε, πέραν της έντονης προπαγάνδας, στην στοχευμένη άσκηση ωμής ένοπλης βίας εναντίον των πληθυσμών που παρέμεναν προσκείμενοι στο Πατριαρχείο και κατ' επέκταση στο ελληνικό στοιχείο.

Τα οργανωμένα βουλγαρικά σώματα ανταρτών, γνωστά ως «κομιτάτα», των οποίων τα μέλη (κομιτατζήδες) ήταν συνήθως εφοδιασμένα με σύγχρονο οπλισμό λαθραία μεταφερόμενο από τη Βουλγαρία, περιόδευαν ακατάπαυστα τις νύχτες στα σλαβόφωνα

χωριά. Χρησιμοποιώντας κάθε μορφή εξαναγκασμού, επεδίωκαν να πιέζουν τους τρομοκρατημένους ντόπιους πληθυσμούς να υπογράψουν μαζικές αναφορές προς τον Καϊμακάμη ή ακόμα και τον Σουλτάνο, δηλώνοντας ότι αποκόπτουν οριστικά τους πνευματικούς και εκκλησιαστικούς δεσμούς τους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και προσχωρούν στην πνευματική δικαιοδοσία της Βουλγαρικής Εξαρχίας (Βακαλόπουλος, 1993: 181-187).

Το καθεστώς αυτό εκφοβισμού, συχνά έπαιρνε τη μορφή στοχευμένων δολοφονιών παραδειγματισμού. Τα κομιτάτα εκτελούσαν εν ψυχρώ πατριαρχικούς ιερείς που αρνούνταν να παραδώσουν τα κλειδιά της τοπικής ορθόδοξης εκκλησίας, Έλληνες δασκάλους που επέμεναν να διδάσκουν την ελληνική γλώσσα και ιστορία, καθώς και ντόπιους πλούσιους προύχοντες ή κοινοτάρχες (Εφημερίδα Μίνως, Παράρτημα 4).

Βασικός τους στόχος υπήρξε ο βίαιος διαχωρισμός της τοπικής αγροτικής κοινωνίας από τις παραδοσιακές κοινοτικές ελίτ –εκκλησιαστικές, εκπαιδευτικές και οικονομικές– οι οποίες κατά κανόνα διατηρούσαν ελληνική συνείδηση. Εάν αυτή η τακτική αφηνόταν ανεξέλεγκτη από τον ελληνισμό, επρόκειτο αναπόφευκτα μέσα σε λίγα χρόνια να διαμορφώσει μια ενιαία, αρραγή εξαρχική (βουλγαρική) συνείδηση σε όλη τη μεσαία ζώνη της Μακεδονίας, εδραιώνοντας ακλόνητα δημογραφικά επιχειρήματα υπέρ της Βουλγαρίας με σκοπό τη διατύπωσή τους σε οποιαδήποτε μελλοντική διεθνή διαπραγμάτευση υπό την αιγίδα των Μεγάλων Δυνάμεων (Βακαλόπουλος, 1993: 188-230).

3.3 Η Ελληνοβουλγαρική σύγκρουση για τον έλεγχο των κοινοτήτων και οι εκκλησιαστικές διαμάχες

Ο έλεγχος των ορθόδοξων κοινοτήτων και οι εκκλησιαστικές διαμάχες στη Μακεδονία, αποτέλεσαν βασικό πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας. Στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου δεν αναγνωριζόταν η εθνική ταυτότητα, αλλά μόνο η εκκλησιαστική υπαγωγή λειτουργούσε ως κριτήριο εθνοτικής ένταξης, η διαμάχη για τον έλεγχο των σχολείων, των ναών και των κοινοτικών θεσμών στην οποία υπερτερούσε κυρίως το ελληνικό και το οθωμανικό στοιχείο, αποτέλεσε τον θεμέλιο λίθο για το ξέσπασμα του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα.

Η επίτονη διεκδίκηση του ελέγχου της πολιτισμικής και ιδεολογικής επιρροής επί των πληθυσμών της υπαίθρου του Μακεδονικού χώρου λάμβανε συχνά δραματικές διαστάσεις. Η υπαγωγή ενός χωριού είτε στην Εξαρχία είτε στο Πατριαρχείο δίχαζε συχνά ακόμα και τα μέλη της ίδιας οικογένειας. Ο έλεγχος του τοπικού ναού, αυτομάτως ισοδυναμούσε με έλεγχο του κοιμητηρίου και της εκπαίδευσης και, εν γένει, της κοινωνικής ζωής. Ως εκ τούτου, επισφράγιζε την εθνική ταυτότητα του χωριού στα διοικητικά αρχεία του εκάστοτε Οθωμανού Μουχτάρη (Κολιόπουλος, 2002: 121-124).

Για λογαριασμό της ελληνικής πλευράς που αμυνόταν με σθένος για να διασώσει ό,τι μπορούσε από την προηγούμενη παθητικότητα, τεράστιο βάρος ανέλαβαν ανώτατοι ιεράρχες, με εξέχουσα μορφή τον Μητροπολίτη Καστοριάς - Αμασειάς Καραβαγγέλη Γερμανό. Δρώντας μέσα σε συνθήκες πρωτοφανούς πίεσης, ο Μητροπολίτης, όχι μόνο δεν περιόρισε τη δράση του στα εκκλησιαστικά του καθήκοντα, αλλά εξελίχθηκε παράλληλα σε στρατιωτικό και πολιτικό ηγέτη.

Ο ανώτερος κλήρος υπερβαίνοντας συχνά τις πνευματικές γραμμές, λειτουργούσε ως αποκλειστικό κέντρο διάσωσης του Ελληνισμού στην ύπαιθρο, συντονίζοντας κρυφά τα ένοπλα σώματα, στρατολογώντας ντόπιους οπλαρχηγούς, συλλέγοντας πληροφορίες εναντίον των Βουλγάρων και συντονίζοντας ένοπλες αντεπιθέσεις για να ανατρέψει το κλίμα εκφοβισμού, που είχαν καλλιεργήσει με επιτυχία τα αντίπαλα κομμάτια (Gounaris, 1992: 514-516 & Κλάψης, 2019: 206-213 & Dakin, 2022: 248-250).

Αντιστοίχως, στον τομέα της επίσημης οργάνωσης, κομβικός αποδείχτηκε ο ρόλος του νέου Προξένου της Ελλάδας στη Θεσσαλονίκη, του Λάμπρου Κορομηλά. Ο Κορομηλάς, αξιοποιώντας αποτελεσματικά τα διπλωματικά του προνόμια και τις δυνατότητες που παρείχε το ελληνικό προξενείο, εγκαινίασε μια πρωτόγνωρη συγκεντρωτική οργάνωση. Δημιούργησε το αθέατο στους Τούρκους επιθεωρητές "Κέντρον", μετατρέποντας κρυφά το υπόγειο του ελληνικού προξενείου σε τοπικό γενικό συντονιστικό, κατασκοπευτικό και επιχειρησιακό «στρατηγείο» όλων των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων. Από εκεί διοχετεύονταν χρήματα, γαλλικά τυφέκια *Gras* και πλαστά εγγράφων στους οπλαρχηγούς, δημιουργώντας ένα ευρύ πλέγμα πληροφοριοδοτών στις μακεδονικές επαρχίες (Gounaris, 1992: 516-523 & Dakin, 2022: 248-250 & Γούναρης, 2007: 38, 39).

Εν κατακλείδι, ο Μακεδονικός Αγώνας δεν περιοριζόταν αποκλειστικά στις άγριες αψιμαχίες κατά των ενόπλων βουλγαρικών συμμοριών στους ορεινούς όγκους (Βίτσι, Μουρίκι, Καϊμακτσαλάν) και στους ελώδεις βάλτους, αλλά εξελίχθηκε παράλληλα σε έναν διαρκή εκπαιδευτικό και θρησκευτικό πόλεμο ελέγχου της πολιτισμικής ταυτότητας των κοινοτήτων.

Στο πλαίσιο αυτό, τα ελληνικά αντάρτικα σώματα επιχείρησαν να προσφέρουν στο τοπικό στοιχείο τη δυνατότητα ένοπλης αντίστασης. Έτσι, η σύγκρουση χαρακτηρίστηκε από αμοιβαία κλιμάκωση της βίας, καθώς και η ελληνική πλευρά κατέφυγε σε σκληρές στρατιωτικές πρακτικές απέναντι στη δράση των Εξαρχικών, ανταποδίδοντας τη βία (σφαγή στο χωριό Ζαγορίτσανη) των Κομιτατζήδων.

Η συνολική ελληνική προσπάθεια πέτυχε σε σημαντικό βαθμό τον πρωταρχικό της στόχο. Μέχρι τον Ιούλιο του 1908, όταν και ο αγώνας διακόπηκε απότομα λόγω των καταιγιστικών πολιτικών εξελίξεων από την επανάσταση των Νεότουρκων, η ελληνική πλευρά είχε κατορθώσει εν πολλοίς, με υψηλό ανθρώπινο κόστος να αναχαιτίσει τη βουλγαρική επέκταση στην κρίσιμη μεσαία και νότια ζώνη. Η έκβαση αυτή συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση μιας σαφούς γεωγραφικής γραμμής με εθνική επιρροή, η οποία ταυτίστηκε σχεδόν απόλυτα γεωγραφικά με τα μετέπειτα, επίσημα πολιτικά σύνορα της ελληνικής Μακεδονίας, όπως κρίθηκαν στο τέλος των Βαλκανικών Πολέμων (Δεσποτόπουλος, 2015: 15-19& Dakin, 2022: 251-258& Βακαλόπουλος, 1993: 219-225).

3.4 Η στάση των Οθωμανικών αρχών και η διεθνής διάσταση του ανταγωνισμού

Σε όλη αυτή τη διάρκεια της φρικτής ένοπλης εμφύλιας σύγκρουσης του χριστιανικού στοιχείου στις μακεδονικές επαρχίες, η κεντρική κυβέρνηση της Υψηλής Πύλης βρισκόταν σε μία ιδιαίτερα δυσμενή όσο και πολιτικά αμήχανη θέση. Έχοντας υπογράψει μία σειρά δεσμεύσεων έναντι των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, καλείτο να διαχειριστεί την ένοπλη και συστηματική παρέμβαση δύο ανεξάρτητων βαλκανικών κρατών εντός της δικής της οριοθετημένης επικράτειας (Ηρακλείδης, 2018: 51-61).

Στα πρώτα στάδια των εχθροπραξιών, καθοδηγούμενη από τον κυνισμό της αυτοκρατορικής διπλωματίας της Κωνσταντινούπολης, η οθωμανική διοίκηση ανέχθηκε παρασκηνιακά, ή ακόμη και υποκίνησε με διακριτικό τρόπο σε ορισμένες

περιπτώσεις, την ελληνική ένοπλη δράση. Οι Οθωμανοί αξιωματούχοι εκτιμούσαν ρεαλιστικά πως τη δεδομένη στιγμή, τα ελληνικά αντάρτικα σώματα λειτουργούσαν εξισορροπητικά απέναντι στην οργανωτικά υπέρτερη και, συνεπώς, πολύ πιο επικίνδυνη, για την ακεραιότητα της αυτοκρατορίας, απειλή της βουλγαρικής ΕΜΕΟ, η οποία μέσω της Εξέγερσης του Ίλιντεν αποτέλεσε άμεση πρόκληση για τη σουλτανική εξουσία. Η προσφιλής τακτική του οθωμανικού "διαίρει και βασίλευε" επέτρεπε σε θεωρητικό επίπεδο τη βαθιά εσωτερική αμοιβαία φθορά των δύο χριστιανικών μιλλέτ (Ελληνικού και Βουλγαρικού), επιδιώκοντας τη μεταξύ τους φθορά και κατ' επέκταση τη διατήρηση της πολιτικής συνοχής και της κυριαρχίας της αυτοκρατορίας στον βαλκανικό χώρο (Βακαλόπουλος, 1993:85-93 & Νεράτζης-Βακαλόπουλος-Παπακώστας, 2019:178).

Με την πάροδο του χρόνου καθώς η βία αυξανόταν δραματικά σε ένταση, συμπαρασύροντας ακόμα και τις μουσουλμανικές κοινότητες, δημιουργώντας τεράστια αστάθεια στο εμπόριο και καθιστώντας αδύνατη τη συλλογή φόρων, οι οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις αναγκάστηκαν να μεταβάλουν τη στάση τους, καθώς το ζήτημα είχε ήδη αρχίσει να λαμβάνει απρόβλεπτες διαστάσεις. Η ύπαιθρος μετατράπηκε σε ένα θέατρο επιχειρήσεων, όπου ισχυρές οθωμανικές στρατιωτικές δυνάμεις υποστηριζόμενες από μονάδες του πυροβολικού καταδίωκαν πλέον τόσο τις ελληνικές αντάρτικες ομάδες όσο και τις βουλγαρικές. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μετωπικές συγκρούσεις των ανταρτών με τον οθωμανικό τακτικό στρατό, οι οποίες αποδείχθηκαν ιδιαίτερα σφοδρές και αιματηρές, όπως στις επιχειρήσεις του Ορμάνου και του Βάλτου των Γιαννιτσών (Dakin, 2022: 250-255).

Η διαρκής εθνοτική όξυνση και οι καταστροφές αγροτικών οικισμών, δημιούργησαν μία εικόνα ανασφάλειας και αποδιοργάνωσης, η οποία δεν μπορούσε να αφήσει αδιάφορες τις ευρωπαϊκές δυνάμεις. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, ήδη ανήσυχες μετά το τεράστιο διπλωματικό κόστος της Εξέγερσης του Ίλιντεν το 1903, είχαν αναγκαστεί να επέμβουν στο μακεδονικό ζήτημα, επιβάλλοντας στον Σουλτάνο τις λεγόμενες ισχυρές Μεταρρυθμίσεις της Μυρστέγης (1903). Μέσα από αυτές, είχαν τοποθετήσει Ευρωπαίους αξιωματούχους από τη Γαλλία, τη Ρωσία, την Αυστρία, τη Βρετανία και την Ιταλία ως επόπτες και επιθεωρητές της οθωμανικής χωροφυλακής και της δικαιοσύνης στους διάφορους τομείς της Μακεδονίας, σε μία ύστατη προσπάθεια να τους εκπαιδεύσουν, να αποκλιμακώσουν τη βία και κυρίως να τελέσουν τον ρόλο των

διεθνών εγγυητών για την προστασία των δικαιωμάτων όλων των κατοίκων (Μαρωνίτη, 2009: 145-148&Κολιοπουλος,2002:211). Αν και στην ουσία της η παρουσία τους δεν μείωσε τον ανταρτοπόλεμο, η ρύθμιση αυτή προσέδωσε στο Μακεδονικό Ζήτημα μία άκρως καθοριστική διεθνή θεσμική διάσταση, αποδεικνύοντας εμμέσως πως η Μακεδονία θεωρούνταν, πλέον, η "μεγάλη ασθενής" επαρχία του παρακμάζοντος Οθωμανικού Κράτους και, επομένως, ο νομοτελειακά επερχόμενος διαμελισμός της ήταν πλέον θέμα χρόνου και διπλωματικής ευκαιρίας (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2006: 231-235).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η Επανάσταση των Νεοτούρκων και η Βαλκανική Συμμαχία (1908–1912)

4.1 Το κίνημα των Νεότουρκων στην Μακεδονία (1908)

Τον Ιούλιο του 1908, οι μακροχρόνιες και ασυμβίβαστες πολιτικοστρατιωτικές εντάσεις που υπέβασκαν στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εκτονώθηκαν, οδηγώντας στη σημαντικότερη πολιτική ανατροπή στην ύστερη εποχή της, συγκλονίζοντας τόσο το εσωτερικό όσο και το σύνολο της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Το κίνημα των Νεότουρκων, μιας ισχυρής ομάδας ριζοσπαστών δυτικόφιλων στρατιωτικών, νεαρών αξιωματικών, λογίων και διανοούμενων, με αφετηρία και βάση διασποράς τον στρατό που έδρευε στη Μακεδονία και συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη και το Μοναστήρι, προχώρησε σε εκδήλωση ανοιχτής πολιτικής επανάστασης.

Το κίνημα αυτό έθετε ως κεντρικό στόχο την άμεση ανατροπή της διεφθαρμένης και στάσιμης απολυταρχίας του οπισθοδρομικού Σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Β΄, ώστε να τεθεί ένα τέλος στις εδαφικές βλέψεις των βαλκανικών κρατών στην Μακεδονία και στις κατάφωρες επεμβάσεις των ευρωπαϊκών δυνάμεων στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, επεδίωκε να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συνθήκες για τον εκσυγχρονισμό της αυτοκρατορίας και την ενίσχυση της εσωτερικής συνοχής του (Dakin, 2022: 265-270 & Βακαλόπουλος, 1993: 240-250).

Το κεντρικό επαναστατικό ενωτικό σύνθημα του κινήματος "Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφσύνη", εμπνευσμένο άμεσα από τα ιακωβινικά ιδεώδη της Γαλλικής Επανάστασης και η υπόσχεσή του για τη θεσμική επαναφορά του λησμονημένου, φιλελεύθερου Συντάγματος του 1876, λειτούργησαν ως ισχυρό πολιτικό και συμβολικό ερέθισμα, προκαλώντας πρωτοφανή κύματα λαϊκού ενθουσιασμού σε σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της πολυεθνικής Μακεδονίας.

Στους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας δημιουργήθηκε μία ρομαντική, αλλά εν τέλει πρόσκαιρη, προσδοκία μίας ιστορικής ανανέωσης και υπέρβασης των οξυμένων εθνικών αντιπαράθεσεων που είχαν αποσταθεροποιήσει τον χώρο. Υπό το πρίσμα των συνταγματικών υποσχέσεων, καταγράφηκαν αυθόρμητες εκδηλώσεις

συναδέλφωσης μεταξύ κοινοτήτων που έως τότε βρίσκονταν σε έντονη αντιπαράθεση (Βερέμης, 2015: 36-38 & Dakin, 2022: 265-267).

Κάτω από την αδιαφανή θεσμική προστασία της νέας ηγεσίας της αυτοκρατορίας, και επωφελούμενοι από τη δήλωση για χορήγηση γενικής κρατικής αμνηστίας στους "πολιτικούς" φυγάδες, οι δύο κύριες αντιμαχόμενες ανταρτικές ομάδες –οι ελληνικές (Μακεδονομάχοι) και οι βουλγαρικές (Κομιτατζήδες)- προχώρησαν σε μία απρόσμενη μεταστροφή: κατέβηκαν από τα απόκρημνα βουνά, κατέθεσαν δημόσια τα όπλα τους και παρουσιάστηκαν στις οθωμανικές επαρχιακές αρχές αναζητώντας πλέον τη λύση του προβλήματός τους στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση (Κολιοπουλος, 2002: 215).

Η εικόνα αυτή συνιστούσε χαρακτηριστικό παράδειγμα τραγικής ειρωνείας: ένοπλοι αρχηγοί αντάρτικων σωμάτων, με τη χαρακτηριστική παραδοσιακή εξάρτυση τους, να κινούνται παράλληλα στους δρόμους, συχνά αγκαλιασμένοι ή εν μέσω εκατέρωθεν επευφημιών στις πλατείες και τους δρόμους της Θεσσαλονίκης. Με αυτόν τον ειρηνικό τρόπο, ο πολυετής και αιματηρός Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908) διακόπηκε απότομα και επίσημα, καθώς οι νέες πολιτικές εξαγγελίες των Νεότουρκων περί συνταγματισμού και κοινοβουλευτισμού δημιούργησαν την προσδοκία θεσμικής επίλυσης των εθνικών και πολιτικών αντιθέσεων (Λιάκος, 2024: 47 & Dakin, 2022: 265-267 & Νεράτζης-Βακαλόπουλος-Παπακώστας, 2019: 329-331).

4.2 Το τέλος των ψευδαισθήσεων: Η αντίδραση στην πολιτική εκτουρκισμού

Ο πρώιμος ενθουσιασμός της κοινωνικής συναδέλφωσης εξατμίστηκε ταχύτατα. Μέσα σε λίγους μόλις μήνες, η πανίσχυρη στρατιωτικά «Επιτροπή Ένωση και Πρόοδος» (Committee of Union and Progress), το επίσημο πολιτικό καθοδηγητικό όργανο των Νεότουρκων, αφού εδραίωσε την ασφυκτική πολιτική επικυριαρχία της στο κράτος και έθεσε υπό κηδεμονία τον ίδιο τον Σουλτάνο μετά από την απόπειρα της αντεπανάστασης (1909), αποκάλυψε το σκληρό ιδεολογικό της πρόσωπο.

Σταδιακά κατέστη σαφές πως η ιδεολογική σημαία περί «πολιτικής ελευθερίας και ισότητας» λειτουργούσε ως το αναγκαίο εξωτερικό προκάλυμμα ενός συγκεντρωτικού και έντονα εθνικιστικού τουρκισμού. Αυτός ο νεοφυής τουρκικός εθνικισμός είχε ως μοναδικό και απόλυτο σκοπό την ολοκληρωτική εξάλειψη των ιστορικών δικαιωμάτων και προνομίων των χριστιανικών μιλλέτ στο πλαίσιο μιας διοικητικής και πολιτικής

ομογενοποίησης της αυτοκρατορίας (Σφέτας, 2009: 435-439 & Δημητρίου, 2024: 36,37).

Οι νέες πολιτικές πρακτικές δεν προέβλεπαν πλέον, ούτε σε διαπραγματευτικό επίπεδο, καμία μορφή πολυεθνικής τοπικής αυτοδιοίκησης, την οποία προσδοκούσαν τα χριστιανικά κράτη. Αντίθετα, οι επιδιώξεις των Νεότουρκων ταυτίζονταν πλήρως με την πολιτισμική ομογενοποίηση, τη γλωσσική αφομοίωση και ένα σκληρό κρατικό συγκεντρωτισμό. Με το επιχείρημα της «εθνικής ασφάλειας» και την αποκατάσταση της αναρχίας, μπήκε άμεσα σε εφαρμογή μία πολιτική αφοπλισμού των αγροτικών πληθυσμών σε ολόκληρη τη Μακεδονία, οι οποίες συχνά συνοδεύονταν από βίαιες πρακτικές επιβολής, όπως οι ξυλοδαρμοί και η χρήση της μεθόδου Falaka, καθώς και από ευρύτερα κατασταλτικά μέτρα εις βάρος του χριστιανικού στοιχείου.

Παράλληλα, επιβλήθηκε η οθωμανική τουρκική γλώσσα ως κυρίαρχη σε κάθε δημόσια έκφανση, ο κρατικός εποικισμός πολυάριθμων Μακεδονικών –κυρίως πρώην χριστιανικών γαιών (τσιφλικιών)- με χιλιάδες μουσουλμάνους πρόσφυγες (Μουατζίρηδες) μεταξύ άλλων και από τις περιοχές της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης μετά τις αυστριακές προσαρτήσεις. Ταυτόχρονα, η εκπαιδευτική πολιτική, η οποία αποτελούσε το θεμέλιο της πολιτισμικής και θρησκευτικής οργάνωσης, ετέθη υπό αυστηρό κρατικό έλεγχο (Κλάψης, 2019: 240-244 & Βακαλόπουλος, 1993: 243-254).

Αυτές οι ιδιαίτερα σκληρές και αφομοιωτικές πολιτικές επιλογές της Κωνσταντινούπολης, σε μία περιοχή με διαρκή κοινωνική ένταση, παρήγαγαν δύο κύρια αποτελέσματα. Πρώτον, συνέβαλαν στην άμεση και έντονη αναζωπύρωση της ελληνοβουλγαρικής έχθρας, οδηγώντας στην τοπική επανασύσταση μυστικών αντάρτικων ομάδων. Δεύτερον, και ίσως σημαντικότερο από διπλωματική άποψη, οδήγησαν βαθμιαία τις εμπλεκόμενες εθνότητες (Ελληνική, Βουλγαρική, Σερβική) στη ρεαλιστική συνειδητοποίηση ότι ο κυρίαρχος παράγοντας πίεσης για την πολιτική τους, αλλά και ζωτική τους επιβίωση ήταν, πλέον, η ίδια η οθωμανική κρατική εξουσία και οι πολιτικές εκτουρκισμού που προωθούσε (Νεράτζης-Βακαλόπουλος-Παπακώστας, 2019: 331-335 & Δημητρίου, 2024: 77-80).

4.3 Η διπλωματική αντιπαράθεση Ελλάδας–Βουλγαρίας

Μέσα σε αυτό το ασφυκτικό και βαθιά αβέβαιο πολιτικό περιβάλλον, η διπλωματική ρητορική της Αθήνας και της Σόφιας συνέχισε να κινείται εντός των αυστηρών πλαισίων του μεταξύ τους ανταγωνισμού. Το 1908, εκμεταλλευόμενη τη ρευστότητα που προκάλεσε το κίνημα των Νεοτούρκων, η βουλγαρική πολιτική ηγεσία προχώρησε στη μονομερή ανακήρυξη της πλήρους ανεξαρτησίας της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, μετατρέποντας πλέον επίσημα την έως τότε αυτόνομη Ηγεμονία της Βουλγαρίας σε Βασίλειο.

Η πράξη αυτή ύψωσε ραγδαία το πολιτικό κύρος της Βουλγαρίας εντός των βαλκανικών συνόρων, αποκτώντας στρατηγικό προβάδισμα, σε μία περίοδο που η Ελλάδα βρισκόταν εκ νέου αντιμέτωπη με το δυσεπίλυτο και πολύπλοκο Κρητικό Ζήτημα. Η εμπλοκή αυτή αποτελούσε για την ελληνική κυβέρνηση ένα τεράστιο αγκάθι που απορροφούσε σημαντικό μέρος της πολιτικής και κρατικής της προσοχής, αποδυναμώνοντας την ικανότητά της να επικεντρωθεί αποτελεσματικά στις εξελίξεις του μετώπου της Μακεδονίας (Σβολόπουλος, 2022: 110-112 & Νεράτζης-Βακαλόπουλος-Παπακώστας, 2019: 329-344).

Ο ελληνοβουλγαρικός ανταγωνισμός, παρότι μετά το 1908 απώλεσε την ένοπλη διάστασή του, εντάθηκε στο πεδίο της πολιτικής και διπλωματικής επιρροής. Η βουλγαρική διπλωματική προσέγγιση εστίαζε αποκλειστικά στη νομιμοποίηση της ιδέας μίας ευρείας «αυτοδιοίκησης» της Μακεδονίας, υπολογίζοντας ότι η πληθυσμιακή υπεροχή του σλαβικού στοιχείου θα εξασφάλιζε εν τέλει την *de facto* παραχώρηση του απόλυτου πολιτικού και διοικητικού ελέγχου στη Βουλγαρία, κατά το πρότυπο της ενσωμάτωσης της Ανατολικής Ρωμυλίας το 1885.

Αντιθέτως, η Ελλάδα, κινουμένη κυρίως παρασκηνακά, σε διπλωματικό επίπεδο, επεδίωκε να διασφαλίσει τα νότια τμήματα της Μακεδονίας και οικονομικά ζωτικότερα, με τις εύφορες πεδιάδες και τις παράκτιες πόλεις - σταθμούς, εκεί δηλαδή όπου ο πατριαρχικός ελληνισμός διατηρούσε ισχυρή οικονομική, εμπορική και πολιτισμική παρουσία έναντι του σλαβικού στοιχείου. Παράλληλα, η Αθήνα, υπό την καθοδήγηση των ευρωπαϊκών στρατιωτικών αποστολών – με κυριότερη τη Γαλλική Στρατιωτική Αποστολή υπό τον στρατηγό Εϊντού, η οποία είχε αναλάβει την αναδιοργάνωση του ελληνικού στρατού ξηράς- προωθούσε συστηματικά τις

προετοιμασίες του ελληνικού στρατού θεωρώντας ολοένα και περισσότερο ότι η οριστική επίλυση του μακεδονικού ζητήματος θα κρινόταν τελικά στο πεδίο των στρατιωτικών συγκρούσεων (Νεράτζης-Βακαλόπουλος-Παπακώστας, 2019: 329-344 & Dakin, 2022: 283, 284).

4.4 Η διαμόρφωση της Βαλκανικής Συμμαχίας υπό το πρίσμα της ιστορικής αναγκαιότητας

Η διαμόρφωση της Βαλκανικής Συμμαχίας το 1912 υπήρξε αποτέλεσμα μία μακράς διαδικασίας διπλωματικών ζυμώσεων, συγκλινουσών επιδιώξεων και κοινών στρατηγικών ανησυχιών των βαλκανικών κρατών έναντι της παρακμάζουσας, αλλά ακόμα ισχυρής, Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κοινή αντίληψη περί της οθωμανικής αποδυνάμωσης, η οποία αναδείχθηκε περίτρανα κατά τον Ιταλοτουρκικό Πόλεμο (1911-1912) για τη Λιβύη και τα Δωδεκάνησα, λειτούργησε ως καταλύτης για την επιτάχυνση των συνεννοήσεων, καταδεικνύοντας σαφώς στα χριστιανικά βαλκανικά κράτη πως η ιστορική στιγμή για την οριστική απομάκρυνση των Οθωμανών από την ευρωπαϊκή ήπειρο είχε επιτέλους φτάσει. Για να επιτευχθεί, όμως, ο σκοπός αυτός, η αιώνια φιλονικία μεταξύ των χριστιανικών βαλκανικών κρατών έπρεπε να παγώσει και να καταστεί σαφές ότι η συλλογική τους δράση ήταν απαραίτητη, καθώς κανένα βαλκανικό κράτος δεν μπορούσε από μόνη του να επιτύχει τους εθνικούς του στόχους (Dakin, 1962: 337-344 & Γούναρης, 2007: 215-221).

Η προσέγγιση Σερβίας και Βουλγαρίας μέσω της Συνθήκης του 1912, η οποία αποτέλεσε τον πυρήνα της Βαλκανικής Συμμαχίας, υποστηρίχθηκε από την Ρωσία, η οποία επεδίωκε την ενίσχυση της επιρροής της στα Βαλκάνια, τον περιορισμό της αυστριακής διείσδυσης και την αποδυνάμωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράλληλα, η ελληνική εξωτερική πολιτική, ιδίως μετά το στρατιωτικό Κίνημα στο Γουδί (1909) και, κυρίως, μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας της χώρας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο το 1910, εισήλθε σε περίοδο ουσιαστικού αναπροσανατολισμού και εκσυγχρονισμού (Βερέμης, 2009: 120-128).

Ο Βενιζέλος διέκρινε έγκαιρα πως μία μονομερής στρατιωτική επίθεση της Βουλγαρίας και της Σερβίας με ρωσική υποκίνηση εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδας, θα μπορούσε να αποβεί καταστροφική για τα ελληνικά συμφέροντα στη Μακεδονία. Μία πιθανή νικηφόρα κατάληξη της επίθεσης των δύο

κρατών θα άφηνε οριστικά εκτός μακεδονικού εδάφους και απομονωμένη την Ελλάδα στερώντας της τη δυνατότητα ουσιαστικής παρέμβασης στις εξελίξεις στον μακεδονικό χώρο.

Για τον λόγο αυτόν, ο Βενιζέλος επέλεξε αποφασιστικά να μην παραμείνει αδρανής και προχώρησε σε μια ιδιαίτερη τολμηρή διπλωματική πρωτοβουλία, την υπογραφή μιας ισχυρής αμυντικής συμφωνίας με τη Βουλγαρία, παρά τον πρόσφατο οξύ ανταγωνισμό των δύο κρατών, τον Μάιο του 1912 στη Σόφια (Βερέμης,2009:58-63& Νεράτζης-Βακαλόπουλος-Παπακώστας,2019: 343,344).

Η συνομολόγηση αυτή, αν και υπήρξε γεγονός ιστορικής σημασίας αποτελώντας ουσιαστικά τον θεμέλιο λίθο για τη δημιουργία της μεγάλης Βαλκανικής Συμμαχίας, συνδέοντας ταυτόχρονα το ήδη διαμορφωμένο συμμαχικό πλέγμα με τη Σερβία και το Μαυροβούνιο, έφερε ένα κρίσιμο, αλλά συνειδητά αποδεκτό στρατηγικό μειονέκτημα. Η ελληνοβουλγαρική συνθήκη στερούνταν οποιασδήποτε προαποφασισμένης, καταγεγραμμένης δεσμευτικής συμφωνίας για τη μελλοντική διανομή των οθωμανικών εδαφών μετά το τέλος ενός πιθανού πολέμου - σε αντίθεση με τη σερβοβουλγαρική συνθήκη, η οποία επιχειρούσε, έστω ατελώς, να ρυθμίσει προκαταβολικά ορισμένα ζητήματα εδαφικού διαμοιρασμού.

Η ασάφεια αυτή αποτελούσε μείζον στρατηγικό ρίσκο· ταυτόχρονα, όμως, παρείχε στην Ελλάδα άπλετο περιθώριο διεκδικήσεων βάσει των πραγματικών στρατιωτικών δεδομένων που θα διαμορφώνονταν στο πεδίο της μάχης. Η τακτική αυτή, βέβαια, ενείχε τον κίνδυνο μιας μελλοντικής διαμάχης μεταξύ των ίδιων των νικητών, καθώς οι μεταξύ τους ανταγωνιστικές εδαφικές διεκδικήσεις παρέμεναν ουσιαστικά άλυτες και μετατίθεντο για επίλυση μετά τη λήξη του πολέμου (Σφέτας,2009:483-489&Dakin,2022:290-293).

4.5 Η στρατηγική θέση της Μακεδονίας στα σχέδια των δύο κρατών

Η κομβικής σημασίας στρατηγική θέση της Μακεδονίας υπήρξε καταλυτικός παράγοντας στη διαμόρφωση των επιδιώξεων τόσο της Ελλάδας όσο και της Βουλγαρίας. Η κατοχή του Μακεδονικού χώρου συνεπαγόταν πλούσια οικονομικά οφέλη και αυξημένο γεωπολιτικό κεφάλαιο, καθώς η περιοχή λειτουργούσε ως πύλη προς την Κεντρική Ευρώπη. Τα στρατηγικά σχέδια των επιτελείων της Ελλάδας και της

Βουλγαρίας καθιστούσαν σαφές ότι η Μακεδονία αποτελούσε το ύψιστο γεωπολιτικό διακύβευμα και το πεδίο πάνω στο οποίο θα κρινόταν η μελλοντική ισορροπία ισχύος στη Βαλκανική.

Για την Σόφια, η Μακεδονία αποτελούσε τον κατεξοχήν εθνικό στόχο και τον αναγκαίο ζωτικό χώρο για την επίτευξη του πανσλαβιστικού οράματος, το οποίο προέβλεπε μεταξύ άλλων την απόκτηση πρόσβασης στο Αιγαίο Πέλαγος – ιδίως μέσω της Θεσσαλονίκης ή, εναλλακτικά, της Καβάλας- ώστε να ενισχυθεί το οικονομικό της αποτύπωμα της στις διεθνείς αγορές. Επιπλέον, η ενσωμάτωση της Μακεδονίας λειτουργούσε στο εσωτερικό της βουλγαρικής πολιτικής ηγεσίας, όχι μόνο, ως στρατηγικό εργαλείο εξουσίας, αλλά ως εθνικός στόχος που εξασφάλιζε τη συνοχή και την ομοψυχία και, για αυτό, αναμοχλεύονταν διαρκώς από την εκκλησιαστική ηγεσία της Εξαρχίας (Γούναρης, 2007: 215-218, 400-424&Ηρακλείδης, 2018:36-38).

Για την Αθήνα, η απελευθέρωση της Μακεδονίας συνιστούσε ένα ζωτικό διακύβευμα εθνικής ολοκλήρωσης. Η πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας θεωρούνταν γεωπολιτικά και ιστορικά αδιανόητη, εάν η Θεσσαλονίκη -ο σπουδαιότερος οικονομικός πνεύμονας της εποχής με το τεράστιο εμπορικό και στρατηγικό της βάρος- κατέληγε υπό βουλγαρικό ή σερβικό έλεγχο. Μία τέτοια εξέλιξη θα καθιστούσε την Ελλάδα περικλειστή από το βορρά και θα μείωνε εκθετικά τις επιδιώξεις της για την ανάδειξη της σε περιφερειακή δύναμη. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, με τη χαρακτηριστική στρατηγική του διορατικότητα, θεωρούσε την κατοχή της Θεσσαλονίκης απαραίτητη προϋπόθεση για την υλοποίηση του εθνικού του οράματος, της Ελλάδας «των δύο Ηπείρων και των πέντε θαλασσών».

Υπό αυτό το φορτισμένο κλίμα, παρότι οι φαινομενικά σύμμαχοι είχαν ως κοινό στόχο την απώθηση των οθωμανικών στρατευμάτων από την ευρωπαϊκή επικράτεια, τα δύο ομόθρησκα κράτη, η Ελλάδα και η Βουλγαρία, δεν έπαψαν ούτε στιγμή να στρέφουν το βλέμμα τους στα αναμενόμενα εδαφικά κέρδη. Οι δύο χώρες εισήλθαν στον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο, τον Οκτώβριο του 1912, επιδιδόμενες σε μία αδυσώπητη κούρσα ταχύτητας για την κατάληψη εδαφών της Μακεδονίας. Όποιος στρατός κατόρθωνε να προσεγγίσει πρώτος, υπερκεράζοντας τις οθωμανικές άμυνες, τα σημαντικότερα εδαφικά και εμπορικά κέντρα της περιοχής και να θέτει υπό στρατιωτική κατοχή, θα αποκτούσε αποφασιστικό πλεονέκτημα στην πορεία των εξελίξεων. Όπως περίτρانا αποδείχτηκε στην πράξη, τα τελικά γεωπολιτικά σύνορα, που προέκυψαν από τις

επερχόμενες διεθνείς συνθήκες ειρήνης, καθορίστηκαν με γνώμονα την αποκρυσταλλωμένη στρατιωτική παρουσία στο πεδίο του ανταγωνισμού (Κλάψης, 2019: 204-238 & Σβολόπουλος, 1977: 66-70).

Αυτός ακριβώς ο διττός χαρακτήρας του πολέμου – ως αγώνας αφενός εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αφετέρου ως λανθάνοντος ανταγωνισμού μεταξύ των συμμάχων για την κατοχή της Μακεδονίας- αποτέλεσε το βασικό προανάκρουσμα του Β' Βαλκανικού Πολέμου που ακολούθησε άμεσα. Η εξέλιξη αυτή επέτεινε περαιτέρω τις εκτεταμένες καταστροφές περιουσιών σε πόλεις και χωριά, ενώ συσώρευσε ένα νέο κύμα ανθρώπινου πόνου στον ήδη βαθιά ταλαιπωρημένο πολυεθνικό βαλκανικό χώρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Ο Ελληνοβουλγαρικός Ανταγωνισμός στους Βαλκανικούς Πολέμους (1912–1913)

5.1 Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος και η ταχεία απελευθέρωση της Μακεδονίας

Η επίσημη κήρυξη του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου τον Οκτώβριο του 1912, ύστερα από την απόρριψη του τελεσιγράφου των βαλκανικών συμμάχων από την Πύλη, βρήκε τα συνασπισμένα κράτη της εύθραυστης Βαλκανικής Συμμαχίας έτοιμα να εξαπολύσουν μια γενικευμένη, πολυμέτωπη επίθεση κατά της παραπαίουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο ελληνικός στρατός ξηράς πλήρως αναδιοργανωμένος τόσο τακτικά όσο και εξοπλιστικά από τη γαλλική στρατιωτική αποστολή και ευρισκόμενος υπό την αποφασιστική πολιτική ηγεσία του Ελευθερίου Βενιζέλου και την άμεση στρατιωτική διοίκηση του Διάδοχου Κωνσταντίνου, κινήθηκε με αξιοσημείωτη ταχύτητα προς βορρά, διασχίζοντας τη σχετικά ομαλή μεθόριο της Θεσσαλίας με κατεύθυνση τα μακεδονικά εδάφη.

Η στρατιωτική προέλαση εντός της Μακεδονίας υπήρξε πρωτοφανής σε ταχύτητα. Οι συντριπτικές νίκες του ελληνικού στρατού αρχικά στο Σαραντάπορο, όπου κάμφθηκε η πρώτη σοβαρή τουρκική άμυνα, και αργότερα στα βαλτώδη εδάφη των Γιαννιτσών, άνοιξαν τον δρόμο για την καρδιά της Μακεδονίας. Η ταχεία απελευθέρωση της Μακεδονίας δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο της αξιόλογης πολεμικής προετοιμασίας και της ευφυούς διπλωματίας. Οι ελληνικές κοινότητες της περιοχής και οι Μακεδονομάχοι συνέβαλαν ενεργά στην ταχύτητα των επιχειρήσεων παρέχοντας πληροφορίες και υποστήριξη στον ελληνικό στρατό. Παράλληλα, η αδυναμία της Οθωμανικής διοίκησης των Νεότουρκων να σταθεροποιήσει τη χειμαζόμενη περιοχή και να ανακουφίσει τις συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων μέσω σοβαρών μεταρρυθμίσεων, είχε οδηγήσει τον τοπικό διοικητικό και στρατιωτικό μηχανισμό σε κατάσταση αποσύνθεσης και χαμηλού ηθικού, με αποτέλεσμα η αντίσταση των Τούρκων να μην είναι ιδιαιτέρως σθεναρή απέναντι στην προέλαση των ελληνικών δυνάμεων (Σβολόπουλος, 2022: 125-127 & Βερέμης, 2009: 61 & Dakin, 2022: 282-284, 293, 294).

Την ίδια ακριβώς χρονική στιγμή, ο πολυπληθέστερος και καλύτερα εξοπλισμένος βουλγαρικός στρατός, ο οποίος είχε αναλάβει το κύριο βάρος των επιχειρήσεων απέναντι στον βασικό όγκο των οθωμανικών δυνάμεων στο ανατολικό μέτωπο της

Θράκης, κατέγραφε σημαντικότερες επιτυχίες. Προελαύνοντας ταχύτατα, πλησίασε σε απειληκτικότερη απόσταση την ίδια την πρωτεύουσα, την Κωνσταντινούπολη, έως τη γραμμή της Τσατάλτζας.. Αναγνωρίζοντας, όμως, ότι το απόλυτο κέντρο βάρους των γεωπολιτικών, ιστορικών και εδαφικών τους σχεδιασμών βρισκόταν στην πραγματικότητα πιο δυτικά στη Μακεδονία όπου επιχειρούσαν ο ελληνικός και ο σερβικός στρατός, οι Βούλγαροι στρατιωτικοί ηγέτες απέσπασαν εσπευσμένα σημαντικές δυνάμεις από το θρακικό μέτωπο και τις μετέφεραν στο μακεδονικό. Ειδικότερα, η ισχυρή και ξεκούραστη 7η Μεραρχία της Ρίλας έλαβε διαταγή να κινηθεί άμεσα προς νότο, με αποκλειστικό σκοπό οι βουλγαρικές δυνάμεις να προλάβουν να εισέλθουν πρώτες στη Θεσσαλονίκη πριν από τις ελληνικές προφυλακές (Σφέτας, 2009: 490· Dakin, 2022: 295).

Η απελευθέρωση της Μακεδονίας ολοκληρώθηκε μέσα σε λίγες εβδομάδες με την ελληνική κυριαρχία να εδραιώνεται πλέον στην περιοχή, όπου επί δεκαετίες αποτελούσε πεδίο σκληρών συγκρούσεων και ανταγωνισμών. Η προέλαση του ελληνικού στρατού ενίσχυσε τη θέση της Ελλάδας στον γεωπολιτικό χάρτη των Βαλκανίων δημιουργώντας όμως νέες εντάσεις με τη Βουλγαρία, η οποία θεωρούσε τη Μακεδονία ζωτικό χώρο των δικών της αλυτρωτικών διεκδικήσεων (Σβολόπουλος, 2015:117,118).

5.2 Το γεωπολιτικό στοίχημα: Η κούρσα για τη Θεσσαλονίκη

Η «κούρσα προς τη Θεσσαλονίκη» κατά το φθινόπωρο του 1912 αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα γεωπολιτικά γεγονότα της νεότερης βαλκανικής ιστορίας, καθώς η κατοχή της πόλης επρόκειτο να επηρεάσει καθοριστικά τις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Η Θεσσαλονίκη, ως το σημαντικότερο λιμάνι του Αιγαίου και ως πολυεθνικό οικονομικό και διοικητικό κέντρο με ιδιαίτερη στρατηγική σημασία, βρισκόταν στο επίκεντρο των επιδιώξεων των εμπλεκόμενων κρατών.

Ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, αντιλαμβανόμενος τη στρατηγική σημασία της πόλης, άσκησε έντονες πιέσεις προς τον διάδοχο Κωνσταντίνο, ο οποίος αρχικά προέκρινε την προέλαση προς το Μοναστήρι με στόχο την περικύκλωση των υπολειπόμενων οθωμανικών δυνάμεων. Τελικώς, αποφασίστηκε η κατεύθυνση του κύριου όγκου του ελληνικού στρατού προς τη Θεσσαλονίκη, τη στιγμή που οι βουλγαρικές δυνάμεις υπό τον στρατηγό Ιβάνωφ προέλαυναν επίσης προς την πόλη

από τα ανατολικά (Σφέτας, 2009: 491· Dakin, 2022: 295· Δημητρίου, 2024: 240-250· Κλάψης, 2019: 248).

Η απόφαση αυτή αποδείχθηκε καθοριστική για την έκβαση των εξελίξεων στη Μακεδονία. Στις 26 Οκτωβρίου 1912, ανήμερα της εορτής του Αγίου Δημητρίου, ο Χασάν Ταχσίν Πασάς, διοικητής των οθωμανικών δυνάμεων της περιοχής, αντιλαμβανόμενος την αδυναμία περαιτέρω αντίστασης, παρέδωσε την πόλη στον ελληνικό στρατό υπογράφοντας πρωτόκολλο άνευ όρων παράδοσης. Λίγες ώρες αργότερα κατέφθασαν έξω από τη Θεσσαλονίκη οι πρώτες βουλγαρικές δυνάμεις υπό τον στρατηγό Τεοντόροφ.

Η βουλγαρική ηγεσία επιδίωξε να προβάλει αξιώσεις συνδιαχείρισης της πόλης, υποστηρίζοντας ότι η απελευθέρωσή της αποτελούσε κοινό επίτευγμα των συμμάχων. Ωστόσο, η επίσημη παράδοση της Θεσσαλονίκης πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά προς τις ελληνικές αρχές, γεγονός που ενίσχυσε σημαντικά τη θέση της Ελλάδας στις μετέπειτα διαπραγματεύσεις. Παρά ταύτα, για λόγους διατήρησης της συμμαχικής συνοχής, επιτράπη η είσοδος βουλγαρικών στρατιωτικών τμημάτων στην πόλη. Η παρουσία τους, ωστόσο, συνέβαλε στην όξυνση των ελληνοβουλγαρικών ανταγωνισμών και προανήγγειλε τη μελλοντική σύγκρουση μεταξύ των δύο πρώην συμμάχων (Σφέτας, 2009: 492· Βερέμης, 2008: 76-78, 96, 100· Οικονόμου, 2015: 77-80).

Ο Βούλγαρος διοικητής, εξοργισμένος από τη δυσάρεστη τροπή της επιχείρησης κατάληψης, ζήτησε μετ' επιτάσεως, χρησιμοποιώντας εκβιαστικά διπλωματικά επιχειρήματα, την «από κοινού απελευθέρωση» της πόλης από τα βουλγαρικά και ελληνικά στρατεύματα με σκοπό την εγκαθίδρυση μελλοντικής συγκυριαρχίας (condominium). Για τη Βουλγαρία η γεωπολιτική σημασία της Θεσσαλονίκης ήταν τεράστια, καθώς τυχόν κατοχή της, εξασφάλιζε την πολυπόθητη πρόσβαση στο Αιγαίο και νομιμοποιούσε τις αξιώσεις της για ολόκληρη την Μακεδονία. Η άρνηση του Ταχσίν Πασά να παραδώσει νομικά την πόλη και στους Βουλγάρους εκστομίζοντας την περίφημη φράση που έμεινε στην ιστορία "από τους Έλληνες την πήραμε, στους Έλληνες την παραδίδω", ματαίωσε τις όποιες αξιώσεις της Σόφιας. Ως εκ τούτου, η επίσημη παράδοση της Θεσσαλονίκης πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά προς τις ελληνικές αρχές, γεγονός που ενίσχυσε σημαντικά τη θέση της Ελλάδας στις μετέπειτα διαπραγματεύσεις. Παρά ταύτα, για λόγους διατήρησης της συμμαχικής συνοχής,

επετράπη η είσοδος βουλγαρικών στρατιωτικών τμημάτων στην πόλη. Η παρουσία τους, ωστόσο, συνέβαλε στην όξυνση των ελληνοβουλγαρικών ανταγωνισμών και προανήγγειλε τη μελλοντική σύγκρουση μεταξύ των δύο πρώην συμμάχων (Σφέτας, 2009: 492· Βερέμης, 2008: 76-78, 96, 100· Οικονόμου, 2015: 77-80). 4.3 Οι Βουλγαρικές διεκδικήσεις και η στρατηγική των Μεγάλων Δυνάμεων.

Η «απώλεια» της Θεσσαλονίκης και, ευρύτερα, της κεντρικής και νότιας Μακεδονίας από τη βουλγαρική σφαίρα επιρροής αποτέλεσε βαρύ πλήγμα για το κύρος και τις μεγαλοϊδεατικές επιδιώξεις του βουλγαρικού εθνικισμού. Η Βουλγαρία, έχοντας θυσιάσει συνειδητά δεκάδες χιλιάδες στρατιώτες και υποστεί ιδιαίτερα μεγάλες απώλειες κατά τις συγκρούσεις με τον κύριο όγκο των οθωμανικών δυνάμεων στα πεδία των μαχών της Ανατολικής Θράκης, θεωρούσε ότι τα εδαφικά κέρδη που αποκόμισαν οι σύμμαχοί της ήταν δυσανάλογα προς τη δική της πολεμική συμβολή. Η δυσaréσκεια αυτή στρεφόταν κυρίως εναντίον της Ελλάδας, η οποία είχε θέσει υπό τον έλεγχό της τη Θεσσαλονίκη, το σημαντικότερο οικονομικό και εμπορικό κέντρο των Βαλκανίων, αλλά και εναντίον της Σερβίας, η οποία, εκμεταλλευόμενη τη συγκέντρωση των βουλγαρικών δυνάμεων στο θρακικό μέτωπο, είχε καταλάβει σχεδόν αμαχητί το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής του Βαρδάρη (Σφέτας, 2009: 498-502).

Η Σόφια υποστήριζε πλέον ανοιχτά, ακόμη και σε διπλωματικό επίπεδο, ότι η δυσανάλογα μεγάλη συμβολή της στη νίκη του βαλκανικού συνασπισμού κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο δεν αντικατοπτριζόταν στα εδαφικά οφέλη που είχε αποκομίσει. Υπό το πρίσμα αυτό, προέβαλε ολοένα και εντονότερες διεκδικήσεις επί των μακεδονικών εδαφών που βρίσκονταν ήδη υπό ελληνικό και σερβικό διοικητικό και στρατιωτικό έλεγχο. Η βουλγαρική στρατηγική κατά τους μήνες που ακολούθησαν, από τον Φεβρουάριο έως τον Μάιο του 1913, χαρακτηρίστηκε από έντονη εθνικιστική ρητορική στο εσωτερικό της χώρας και από διαρκείς συνοριακές προστριβές με τις ελληνικές δυνάμεις, οι οποίες σε αρκετές περιπτώσεις εξελίχθηκαν σε αιματηρές συγκρούσεις, όπως στα επεισόδια του Παγγαίου και της Νιγρίτας. Η βουλγαρική αδιαλλαξία στηρίζονταν στην πεποίθηση ότι οι σύμμαχοι είχαν παραβιάσει τις προπολεμικές συμφωνίες για τον ισομερή διαμερισμό της Μακεδονίας, παρότι η πλειονότητα του τοπικού πληθυσμού ήταν βουλγαρική, και στη θεώρηση της πολιτικής ηγεσίας ότι η πλειονότητα των Μεγάλων Δυνάμεων θα υποστήριζε τις βουλγαρικές αιτιάσεις, ώστε να αποτραπεί μία νέα πολεμική αναμέτρηση στα Βαλκάνια (Λιάκος, 2024: 48 & Γιανουλοπουλος, 2003: 211, 213 & Δημητρίου, 2024: 254-257).

Ο επίσημος τερματισμός του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, τον Μάιο του 1913, επικύρωσε τη μεταβίβαση των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δυτικά της γραμμής Αίνου–Μηδείας στους νικητές συμμάχους, με εξαίρεση τη νεοσύστατη Αλβανία. Ωστόσο, το κρίσιμο ζήτημα του οριστικού διαμοιρασμού της Μακεδονίας παρέμεινε σκόπιμα αδιευκρίνιστο. Με τον τρόπο αυτό, η διπλωματία αδυνατούσε να δώσει λύση στις αντικρουόμενες εθνικές διεκδικήσεις, μεταθέτοντας ουσιαστικά την επίλυση του προβλήματος στο πεδίο της στρατιωτικής αντιπαράθεσης. Οι εμπλεκόμενες πλευρές προετοιμάζονταν πλέον για μια νέα σύγκρουση, η οποία έμοιαζε ολοένα και πιο αναπόφευκτη (Σβολόπουλος, 2022: 128-129· Σφέτας, 2009: 498).

Οι Μεγάλες Δυνάμεις, παραμερίζοντας τις εθνικές επιδιώξεις των βαλκανικών κρατών και τις θυσίες που είχαν προηγηθεί κατά τη διάρκεια του πολέμου, ενήργησαν πρωτίστως με γνώμονα τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων και την προάσπιση των γεωπολιτικών τους συμφερόντων. Η βρετανική διπλωματία, με την υποστήριξη της Γαλλίας, επιδίωκε την αποτροπή οποιασδήποτε άμεσης εμπλοκής της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας στις βαλκανικές υποθέσεις. Αντίθετα, η Αυστροουγγαρία υποστήριζε τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου αλβανικού κράτους, το οποίο θα λειτουργούσε ως ανάχωμα απέναντι στη σερβική και γενικότερα στη σλαβική επέκταση προς την Αδριατική. Παράλληλα, η Ρωσία, ευνοώντας σε μεγάλο βαθμό τις βουλγαρικές διεκδικήσεις, ενίσχυε τις προσδοκίες της Σόφιας για ευνοϊκή διευθέτηση του μακεδονικού ζητήματος (Σβολόπουλος, 2022: 126-129· Σβολόπουλος, 2015: 116-117).

Οι αποφάσεις που ελήφθησαν στο Λονδίνο κατέδειξαν ότι οι στρατιωτικές επιτυχίες των βαλκανικών κρατών δεν αρκούσαν από μόνες τους για τη διαμόρφωση μόνιμων εδαφικών τετελεσμένων. Η τελική επικύρωση των νέων συνόρων εξακολουθούσε να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τη βούληση και τις ισορροπίες που διαμορφώνονταν στα διπλωματικά κέντρα ισχύος της Ευρώπης.

5.3 Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος: Η κορύφωση της σύγκρουσης Ελλάδας–Βουλγαρίας

Η Ελλάδα και η Σερβία, διαπιστώνοντας ότι η επίλυση των βαθιών διαφορών τους με τη Βουλγαρία δεν μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της διεθνούς διπλωματίας και της ρωσικής διαμεσολάβησης, η οποία προτάθηκε καθυστερημένα και χωρίς ουσιαστικές

πιθανότητες επιτυχίας, προχώρησαν στις αρχές Ιουνίου του 1913 στην υπογραφή μυστικής αμυντικής συμφωνίας στο Βελιγράδι. Στόχος της συμφωνίας ήταν ο συντονισμός των ενεργειών των δύο κρατών απέναντι στην ολοένα και πιο επιθετική βουλγαρική στάση. Η ελληνοσερβική προσέγγιση, η οποία είχε κατ' αρχήν αμυντικό χαρακτήρα, ενίσχυσε περαιτέρω το κλίμα καχυποψίας και αντιπαράθεσης στην περιοχή και συνέβαλε στην οριστική κατάρρευση της βαλκανικής συνεννόησης που είχε διαμορφωθεί κατά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο (Σβολόπουλος, 2022: 129-130· Δημητρίου, 2024: 249-250).

Μέσα σε αυτό το κλίμα έντασης, η βουλγαρική ηγεσία, επηρεασμένη από την έντονη αυτοπεποίθηση του βασιλιά Φερδινάνδου Α΄ και της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας, με κυριότερο εκφραστή τον στρατηγό Σαβόφ, κατέληξε στην επιλογή της στρατιωτικής λύσης. Θεωρώντας ότι μια αιφνιδιαστική επίθεση θα μπορούσε να ανατρέψει τους υφιστάμενους συσχετισμούς ισχύος στη Μακεδονία, η Σόφια αποφάσισε να αναλάβει πρωτοβουλία στο πεδίο των επιχειρήσεων. Έτσι, τη νύχτα της 16ης προς 17η Ιουνίου 1913, βουλγαρικές δυνάμεις επιτέθηκαν χωρίς προηγούμενη επίσημη κήρυξη πολέμου εναντίον των ελληνικών θέσεων στην περιοχή του Παγγαίου και της Νιγρίτας, καθώς και των σερβικών δυνάμεων κατά μήκος του ποταμού Μπρεγκάλνιτσα. Η ενέργεια αυτή σηματοδότησε την έναρξη του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, ο οποίος επρόκειτο να αναδιαμορφώσει εκ νέου τις ισορροπίες ισχύος στη Βαλκανική Χερσόνησο (Σβολόπουλος, 2022: 188-192· Δημητρίου, 2024: 261-269· Καρβουναράκης, 2005-2014: 54).

Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος, αν και εξαιρετικά σύντομης διάρκειας, χαρακτηρίστηκε από έντονη βιαιότητα και σημαντικές ανθρώπινες απώλειες. Ο Βούλγαρος στρατηγός Σαβόφ, έχοντας εμπιστοσύνη στην επιχειρησιακή υπεροπλία και αρτιότητα του βουλγαρικού στρατού, επιχείρησε να δημιουργήσει αιφνιδιαστικό ρήγμα στις ελληνικές αμυντικές θέσεις στα βόρεια της Θεσσαλονίκης, με την προσδοκία να διασπαστεί η ελληνική αμυντική διάταξη και να καταληφθεί η πόλη, πριν την άφιξη των σερβικών στρατευμάτων που κινούνταν στον άξονα του Βαρδάρη προς ενίσχυση της περιοχής.

Η αντίδραση της ελληνικής αρχιστρατηγίας, υπό τον διάδοχο Κωνσταντίνο, υπήρξε άμεση. Ο Ελληνικός Στρατός απέκρουσε την επίθεση και πέρασε σε αντεπίθεση, αφού προηγουμένως εξουδετέρωσε τη βουλγαρική φρουρά εντός της Θεσσαλονίκης,

εκκαθαρίζοντας οριστικά την πόλη από τη βουλγαρική παρουσία. Ακολούθως, με οκτώ πλήρους συνθέσεως μεραρχίες, ο Ελληνικός Στρατός ξηράς πραγματοποίησε ταχεία και αποφασιστική προέλαση προς τα βορειοανατολικά και συγκρούστηκε μετωπικά με τις βουλγαρικές αμυντικές θέσεις.

Η σφοδρότητα των συγκρούσεων του ελληνικού πεζικού (εύζωνοι, τυφεκιοφόροι, λογχοφόροι), παρά την έντονη αντίσταση που προέβαλαν οι βουλγαρικές δυνάμεις με την υποστήριξη σύγχρονου πυροβολικού, οδήγησε τελικά στην υποχώρησή τους. Οι καθοριστικές μάχες στο υψίπεδο του Κιλκίς–Λαχανά, στη Δοϊράνη, καθώς και η προώθηση στα στενά της Κρέσνας–Τζουμαγιάς (στο κατώφλι της βουλγαρικής ενδοχώρας), παρά τις όποιες αντιρρήσεις του Βενιζέλου, ανέδειξαν την επικράτηση των ελληνικών δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή της κεντρικής και ανατολικής Μακεδονίας.

Οι συντονισμένες επιχειρήσεις των ελληνοσερβικών στρατευμάτων στο μέτωπο, η ανακατάληψη της Αδριανούπολης από την Οθωμανική Αυτοκρατορία και η ρουμανική προέλαση στη Δοβρουτσά συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός πολυμετωπικού θεάτρου επιχειρήσεων, το οποίο η Σόφια αδυνατούσε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά. Οι δυσμενείς εξελίξεις στα πεδία των μαχών οδήγησαν τη βουλγαρική πλευρά σε σταδιακή στρατιωτική υποχώρηση και στην αναζήτηση ανακωχής, με αποτέλεσμα την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου (1913), η οποία έθεσε οριστικό τέλος στις βουλγαρικές φιλοδοξίες για τη δημιουργία μιας «Μεγάλης Βουλγαρίας».

Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος (Ιούνιος–Αύγουστος 1913) αποτέλεσε την κορύφωση της ελληνοβουλγαρικής αντιπαράθεσης, η οποία είχε διαμορφωθεί ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα στο πλαίσιο του Μακεδονικού Αγώνα και του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, με αντικείμενο τον έλεγχο της Μακεδονίας. Η έκβαση του πολέμου ανέτρεψε την εικόνα της στρατιωτικής ισχύος της Βουλγαρίας, η οποία είχε ενισχυθεί μετά την επιτυχία της κατά των Οθωμανικών δυνάμεων στη Θράκη κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, και κατέδειξε ότι η Ελλάδα μπορούσε να προασπίσει τις θέσεις της μέσω της στρατιωτικής της ισχύος, χωρίς άμεση προσφυγή σε εξωτερική συνδρομή.

5.4 Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) και η τελική γεωπολιτική διευθέτηση

Ο πολύνεκρος Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος έληξε επίσημα έναν μήνα αργότερα, με την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου στις 10 Αυγούστου 1913. Σε διπλωματικό

επίπεδο, η συνθήκη αυτή αποτέλεσε σημαντική επιτυχία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, καθώς συνέβαλε στη διασφάλιση των βόρειων συνόρων της χώρας, ενώ ταυτόχρονα επιβεβαίωσε τη σερβική επικράτηση στο βόρειο τμήμα της Μακεδονίας. Αντίστοιχα, για τη Βουλγαρία, η έκβαση του πολέμου συνιστούσε σημαντική στρατηγική αποτυχία. Η δυσαρέσκεια που προκάλεσαν οι όροι της συνθήκης στη βουλγαρική κοινωνία τροφοδότησε ισχυρές αναθεωρητικές τάσεις, οι οποίες επηρέασαν καθοριστικά την εξωτερική πολιτική της χώρας τις επόμενες δεκαετίες (Dakin, 1962: 367–369).

Σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης, η Βουλγαρία απώλεσε το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών και των πληθυσμών που διεκδικούσε στη Μακεδονία, περιοριζόμενη σε τμήμα της περιοχής του Πιρίν, καθώς και σε μια στενή πρόσβαση στο Αιγαίο Πέλαγος μέσω της Δυτικής Θράκης, μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου. Η εν λόγω πρόσβαση θα χαθεί οριστικά μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. (Καρβουνάρακης, 2005-2014:54-56 & Σβολόπουλος, 2015:135-137).

Η Ελλάδα, στον αντίποδα, εξασφάλισε σημαντικά εδαφικά οφέλη σε σχέση με τα αρχικά σύνορα του 1912, ενσωματώνοντας το μεγαλύτερο τμήμα της μακεδονικής περιοχής (Χάρτης, Παράρτημα 3). Συγκεκριμένα, προσαρτήθηκε το σύνολο της νότιας και ανατολικής Μακεδονίας, περιοχής με σημαντικό οικονομικό και γεωστρατηγικό βάρος, συμπεριλαμβανομένων των πόλεων Σερρών, Δράμας και Καβάλας, ενώ διατηρήθηκε ο έλεγχος της Θεσσαλονίκης, η οποία αποτελούσε κεντρικό διοικητικό και οικονομικό κόμβο της περιοχής.

Για την Ελλάδα, η Συνθήκη του Βουκουρεστίου αποτέλεσε θεμέλιο της σύγχρονης εδαφικής της συγκρότησης και σηματοδότησε την έναρξη περιόδου διοικητικής οργάνωσης και οικονομικής ανάπτυξης στις νέες ενσωματωμένες περιοχές του ελληνικού κράτους. Επιπλέον, η συνθήκη οριοθέτησε το τέλος του ελληνοβουλγαρικού εδαφικού ανταγωνισμού για τον πυρήνα της Μακεδονίας, διαμορφώνοντας έναν νέο πολιτικό χάρτη, ο οποίος, με μικρές μεταγενέστερες συνοριακές τροποποιήσεις, παραμένει σε γενικές γραμμές σταθερός έως σήμερα, γεγονός που αποδίδεται στη μακροχρόνια ιστορική του διαμόρφωση (Καρβουνάρακης, 2005–2014: 85· Κολιόπουλος, 2002: 243· Σβολόπουλος, 2015: 135–137).

Συνολικά, η Συνθήκη του Βουκουρεστίου σηματοδότησε την τελική διευθέτηση του Μακεδονικού Ζητήματος στο πλαίσιο των Βαλκανικών Πολέμων, καθορίζοντας τις

εθνικές επικράτειες και τις ισορροπίες ισχύος στα Βαλκάνια. Η νέα εδαφική τάξη πραγμάτων διαμόρφωσε σταθερότερο σύστημα συνόρων, χωρίς ωστόσο να εξαλείψει τις εθνικές εντάσεις, οι οποίες επανεμφανίστηκαν με διαφορετικές μορφές κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συνέπειες Ελληνοβουλγαρικού Ανταγωνισμού

6.1. Η πρόκληση της ενσωμάτωσης της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος

Μετά το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, το νικηφόρο αλλά εξαντλημένο οικονομικά ελληνικό κράτος βρέθηκε αντιμέτωπο με μια πρωτοφανή στην ιστορία του, διοικητική και πολιτική πρόκληση. Η ομαλή ενσωμάτωση των νεοαποκτηθεισών επικρατειών, των γνωστών ως "Νέων Χωρών" (Μακεδονία, Ήπειρος, Κρήτη, νησιά Αιγαίου) αποτέλεσε μία από τις πιο απαιτητικές και σύνθετες διαδικασίες της νεότερης ελληνικής ιστορίας.

Μέσα σε λίγους μόλις μήνες, ο πληθυσμός και η έκταση της μικρής Ελλάδας σχεδόν διπλασιάστηκαν. Αν και η ταχεία εδαφική ολοκλήρωση ικανοποίησε σε μεγάλο βαθμό το ιδεώδες της Μεγάλης Ιδέας και ενίσχυσε το εθνικό φρόνημα, η πρακτική πολιτική, διοικητική, οικονομική και θεσμική ενσωμάτωση μιας περιοχής με έντονη κοινωνική και πολιτισμική ποικιλότητα —όπως η Μακεδονία, με σημαντικά αστικά τμήματα εβραϊκού και μουσουλμανικού πληθυσμού— συνιστούσε μια ιδιαίτερα σύνθετη διαδικασία που απαιτούσε εκτεταμένη κρατική παρέμβαση και προσεκτικούς χειρισμούς.

Η κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου, προκειμένου να διαχειριστεί την ασταθή κατάσταση με ιδιαίτερη λεπτότητα, απέφυγε την άμεση στρατιωτική επιβολή και προχώρησε στον διορισμό του νομικού και μετριοπαθούς Κωνσταντίνου Ρακτιβάν ως Γενικού Διοικητή Μακεδονίας. Στόχος της πολιτικής αυτής ήταν η σταδιακή εδραίωση της ελληνικής κρατικής εξουσίας, η διασφάλιση της δημόσιας τάξης, η προστασία των μειονοτήτων και η εμπέδωση της νομιμότητας, στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχεδίου διοικητικής οργάνωσης και ομαλής ενσωμάτωσης των νέων περιοχών στο ελληνικό κράτος (Βερέμης, 2019: 64· Κλάψης, 2019: 261–265· Κολιόπουλος, 2002: 231–236).

Συνολικά, η ενσωμάτωση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος υπήρξε μια μακρά και πολυδιάστατη διαδικασία, η οποία απαιτούσε συνδυασμό διοικητικής ικανότητας, διπλωματικής ευελιξίας, ορθολογικού οικονομικού σχεδιασμού και φιλελεύθερης κοινωνικής πολιτικής.

6.2 Σταδιακές δημογραφικές και κοινωνικές μεταβολές στη βόρεια Ελλάδα

Παρά τον ευνοϊκό για την ελληνική πλευρά τερματισμό του Μακεδονικού ζητήματος με την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου το 1913, ο μακεδονικός χώρος χαρακτηριζόταν από έντονη πληθυσμιακή ανομοιογένεια, γεγονός που προκαλούσε ανησυχία στην Αθήνα. Οι μακροπρόθεσμες συνέπειες του δεκαετούς ελληνοβουλγαρικού και ευρύτερα βαλκανικού ανταγωνισμού αποτυπώθηκαν στη δημογραφική σύνθεση και στον κοινωνικό ιστό της περιοχής.

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι συνοδεύτηκαν από σημαντικές αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών, καθώς μεγάλοι μουσουλμανικοί πληθυσμοί εγκατέλειψαν τις επί αιώνες εστίες τους, υπό τον φόβο αντιποίνων από τους νικηφόρους χριστιανικούς στρατούς που προέλαυναν. Αντίστοιχα, σημαντικές πληθυσμιακές ομάδες σλαβόφωνων, και κυρίως εξαρχικών, προσαρμοζόμενες στο νέο γεωπολιτικό πλαίσιο, κατέφυγαν προς το εσωτερικό της Βουλγαρίας, προκειμένου να αποφύγουν την εγκαθίδρυση ελληνικού και σερβικού κρατικού ελέγχου (Βερέμης & Κολιόπουλος, 2020: 161–163· Λιάκος, 2024: 59–62).

Παράλληλα, οι βουλγαρικές ωμότητες κατά την υποχώρηση του στρατού τους στη διάρκεια του Β' Βαλκανικού Πολέμου (όπως η πυρπόληση της Χρυσούπολης και του χωριού Δοξάτου Δράμας) συνέβαλαν στην όξυνση των εθνοτικών εντάσεων και στη διεύρυνση του ψυχολογικού χάσματος μεταξύ των πληθυσμών, περιορίζοντας περαιτέρω τις προοπτικές ειρηνικής συνύπαρξης.

Με τις μεταγενέστερες ανταλλαγές πληθυσμών (Συνθήκη του Νεϊγύ, 1919, και Συνθήκη της Λωζάνης, 1923), η Μακεδονία δέχθηκε σημαντική εγκατάσταση περίπου 700.000 Ελλήνων προσφύγων από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο και τη Θράκη. Μέσω αυτής της εκτεταμένης προσφυγικής εγκατάστασης, ο πληθυσμιακός χαρακτήρας της ελληνικής Μακεδονίας μεταβλήθηκε ουσιαδώς, αποκτώντας σταδιακά έναν πιο ομοιογενή ελληνικό εθνολογικό χαρακτήρα, γεγονός που διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό τη μεταγενέστερη δημογραφική της εικόνα (Δημητρίου, 2024: 329–330· Νεράτζης – Βακαλόπουλος – Παπακώστας, 2019: 348–351· Ηρακλείδης, 2018: 121–123).

6.3 Η εξέλιξη των ελληνοβουλγαρικών σχέσεων μετά το 1913

Σε διακρατικό επίπεδο, η Συνθήκη του Βουκουρεστίου δεν οδήγησε, όπως αναμενόταν, σε μόνιμη ειρήνη και συμφιλίωση στα Βαλκάνια. Η κληρονομιά των Βαλκανικών Πολέμων και της εν λόγω συνθήκης διαμόρφωσε ένα ισχυρό αίσθημα ρεβανσισμού στη Βουλγαρία, το οποίο τροφοδότησε μια συνεχή αναθεωρητική πολιτική, επηρεάζοντας καθοριστικά τόσο τις διμερείς σχέσεις με την Ελλάδα όσο και τη θέση της Βουλγαρίας στο υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκό διπλωματικό σύστημα της περιόδου.

Η λεγόμενη «Εθνική Καταστροφή», όπως έχει χαρακτηριστεί στη βουλγαρική ιστοριογραφία, λειτούργησε ως βασικός άξονας της βουλγαρικής πολιτικής, οδηγώντας σε σταδιακή ευθυγράμμιση με τις Κεντρικές Δυνάμεις κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με στόχο την αναθεώρηση των εδαφικών απωλειών και την επανάκτηση τμημάτων της Μακεδονίας. Η βουλγαρική κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας (1916–1918) συνοδεύτηκε από πολιτικές εκβουλγαρισμού και διώξεις, γεγονός που επιδείνωσε περαιτέρω τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις.

Η Συνθήκη του Νεϊγύ το 1919 επανακαθόρισε τα εδαφικά δεδομένα και επισφράγισε τις εδαφικές απώλειες της Βουλγαρίας, ενώ η επακόλουθη ανταλλαγή πληθυσμών συνέβαλε στη μείωση των εστιών έντασης στη Μακεδονία, χωρίς ωστόσο να εξαλείψει πλήρως την αμοιβαία καχυποψία μεταξύ των δύο κρατών (Σφέτας, 2009: 511, 521, 525· Νεράτζης – Βακαλόπουλος – Παπακώστας, 2019: 352–360).

Κατά τη δεκαετία του 1940, η Βουλγαρία, ως σύμμαχος του Άξονα, προχώρησε στην κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης (1941–1944), εφαρμόζοντας πολιτικές βίαιης αφομοίωσης και εκτοπισμού. Η συμμαχία της με τη ναζιστική Γερμανία εντασσόταν στη γενικότερη επιδίωξη αναθεώρησης των εδαφικών απωλειών και εξασφάλισης πρόσβασης στο Αιγαίο Πέλαγος μέσω της Μακεδονίας.

Στη μεταπολεμική και ψυχροπολεμική περίοδο, η Ελλάδα ως μέλος του NATO και η Βουλγαρία ως μέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας εντάχθηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα, γεγονός που περιόρισε σημαντικά τις δυνατότητες προσέγγισης και συνεργασίας (Ηρακλείδης, 2018: 195–207· Νεράτζης – Βακαλόπουλος – Παπακώστας, 2019: 352–364).

Η ιστορική αυτή κληρονομιά επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις ελληνοβουλγαρικές σχέσεις, οδηγώντας κατά περιόδους σε εντάσεις και μεθοριακά επεισόδια. Οι διμερείς

σχέσεις εξομαλύνθηκαν ουσιαστικά στη μεταψυχροπολεμική περίοδο. Η κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στη Βουλγαρία και η προοπτική ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης των Βαλκανίων δημιούργησαν ένα νέο πλαίσιο οικονομικής και διπλωματικής συνεργασίας. Παράλληλα, η αναδιάταξη του ζητήματος της Μακεδονίας από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 συνέβαλε σε περαιτέρω προσέγγιση των δύο πλευρών (Νεράτζης – Βακαλόπουλος – Παπακώστας, 2019: 364–374).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική ερεύνει και ανέλυσε την ιστορική, διπλωματική και στρατιωτική διερεύνηση του ελληνοβουλγαρικού εδαφικού και ιδεολογικού ανταγωνισμού για τον έλεγχο της νευραλγικής περιοχής της Μακεδονίας, επικεντρώνοντας την ανάλυσή της στην πολιτικά και στρατιωτικά ταραχώδη δεκαετία 1904-1913.

Μέσα από τη συστηματική εξέταση του ασταθούς διπλωματικού παρασκήνιου, της εμπλοκής των Μεγάλων Δυνάμεων, των αιματηρών ένοπλων συγκρούσεων στην ύπαιθρο, αλλά κυρίως της κοινωνικής και εκκλησιαστικής δυναμικής της περιόδου, καθίσταται σαφές ότι η συγκεκριμένη χρονική περίοδος δεν υπήρξε απλώς ένα τυχαίο ιστορικό σύμπτωμα της καταρρέουσας και ηττημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αντιθέτως, αποτελεί μια κομβική ιστορική τομή μέσω της οποίας γεννήθηκαν οι βασικές παράμετροι του σύγχρονου βαλκανικού εθνικού χάρτη, όπως αυτός προέκυψε μέσα από τις πολεμικές συγκρούσεις της περιόδου. Στο πλαίσιο αυτό, επιβεβαιώνεται ότι η ένταση του ανταγωνισμού οφείλεται πρωτίστως στις δομικές αδυναμίες της ύστερης οθωμανικής διοίκησης, σε συνδυασμό με την άνοδο των εθνικισμών και την πολυεθνική σύνθεση της περιοχής, η οποία κατέστη πεδίο αλληλοεπικαλυπτόμενων διεκδικήσεων.

Ανατρέχοντας στα δεδομένα των δύο πρώτων κεφαλαίων, διαπιστώνεται ότι το Μακεδονικό Ζήτημα υπήρξε, σε μεγάλο βαθμό, αποτέλεσμα της αδυναμίας προσαρμογής της παραδοσιακής οθωμανικής διοικητικής δομής στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν από την άνοδο του εθνικισμού στα Βαλκάνια κατά τον 19ο αιώνα. Μέσα σε αυτό το μεταβαλλόμενο ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο, η περιοχή της Μακεδονίας, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, της στρατηγικής σημασίας της Θεσσαλονίκης και της σύνθετης δημογραφικής της δομής (Έλληνες, Βούλγαροι, Σέρβοι, Τούρκοι, Εβραίοι, Βλάχοι), κατέστη πεδίο έντονου ανταγωνισμού μεταξύ των αναδυόμενων εθνικών κρατών, κυρίως της Ελλάδας και της Βουλγαρίας. Παράλληλα, αναδεικνύεται ότι ο ανταγωνισμός αυτός δεν περιορίστηκε σε εδαφικές διεκδικήσεις, αλλά επεκτάθηκε στη συγκρότηση ταυτοτήτων μέσω της εκκλησίας, της εκπαίδευσης

και της ένοπλης δράσης, οι οποίες λειτούργησαν ως βασικοί μηχανισμοί εθνικής κινητοποίησης.

Συμπερασματικά, για τα βαλκανικά κράτη της περιόδου, το διακύβευμα της Μακεδονίας δεν αφορούσε αποκλειστικά την εδαφική επέκταση ή την οικονομική αξιοποίηση των παραγωγικών περιοχών, αλλά συνδεόταν στενά με τη συγκρότηση και νομιμοποίηση των ίδιων των εθνικών τους αφηγήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, η ελληνική «Μεγάλη Ιδέα» και το βουλγαρικό όραμα της «Μεγάλης Βουλγαρίας» λειτουργούσαν ως κεντρικά ενοποιητικά ιδεολογικά σχήματα που καθόρισαν τη στρατηγική των δύο πλευρών και περιόρισαν τις δυνατότητες συμβιβασμού, οδηγώντας την ένοπλη σύγκρουση να καταστεί κυρίαρχη μορφή επίλυσης διαφορών.

Υπό το πρίσμα της ιστορικής ανάλυσης, η αμοιβαία αποκλειστική φύση των εθνικών διεκδικήσεων επιβεβαιώνει ότι η μετάβαση από τον Μακεδονικό Αγώνα στους Βαλκανικούς Πολέμους δεν υπήρξε ασύνδετη, αλλά αποτέλεσε εξελικτική συνέχεια της ίδιας σύγκρουσης, η οποία σταδιακά μετατοπίστηκε από το επίπεδο της τοπικής αντιπαράθεσης στο επίπεδο της κρατικής στρατιωτικής αναμέτρησης. Η φάση του αντάρτικου του Μακεδονικού Αγώνα (1904–1908), όπως έχει παρουσιαστεί στην προηγούμενη ανάλυση, λειτούργησε ως σημαντικός μηχανισμός εθνικής κινητοποίησης, ενώ η ελληνική καθυστέρηση εμπλοκής μετά το 1897 επέτρεψε την προσωρινή ενίσχυση της βουλγαρικής επιρροής σε τμήματα της υπαίθρου.

Οι πολιτικές εξελίξεις που ακολούθησαν αποδείχθηκαν καθοριστικές, καθώς η Επανάσταση των Νεότουρκων το 1908 οδήγησε σε προσωρινή ύφεση των συγκρούσεων, αλλά ταυτόχρονα ανέδειξε τα όρια του οθωμανικού εκσυγχρονιστικού εγχειρήματος, το οποίο σταδιακά μετατοπίστηκε προς εθνοκεντρικές πολιτικές επιλογές. Η εξέλιξη αυτή συνέβαλε στη διαμόρφωση νέων διπλωματικών ισορροπιών και στην προσωρινή σύγκλιση των βαλκανικών κρατών, η οποία εκφράστηκε μέσω της Βαλκανικής Συμμαχίας, η οποία ωστόσο παρέμεινε εύθραυστη λόγω της απουσίας σαφούς συμφωνίας για τη μεταπολεμική κατανομή των εδαφών.

Με το ξέσπασμα του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, παρατηρήθηκε η μετάβαση από τον τοπικό ανταρτοπόλεμο σε ευρείας κλίμακας συμβατικές στρατιωτικές επιχειρήσεις, γεγονός που ανέδειξε τη στρατηγική σημασία της Μακεδονίας ως κεντρικού πεδίου αντιπαράθεσης. Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τις ελληνικές δυνάμεις το 1912,

ως αποτέλεσμα συνδυασμού στρατηγικής στόχευσης και πολιτικού ρεαλισμού, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα ανατροπής των ισορροπιών και επηρέασε άμεσα τη βουλγαρική στρατηγική, οδηγώντας στην όξυνση των σχέσεων μεταξύ των πρώην συμμάχων.

Η αίσθηση δυσανεξίας στη βουλγαρική πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, σε συνδυασμό με την εκτίμηση περί στρατιωτικής υπεροχής, συνέβαλε στην απόφαση ανάληψης στρατιωτικής δράσης εναντίον των πρώην συμμάχων της, γεγονός που οδήγησε στον Β' Βαλκανικό Πόλεμο. Η ήττα της Βουλγαρίας και η Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913) σηματοδότησαν την οριστική ανακατανομή των εδαφών στη Μακεδονία και τη μεταβολή των περιφερειακών ισορροπιών, με την Ελλάδα να αναδεικνύεται σε βασικό περιφερειακό παράγοντα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Σε ευρύτερο ερμηνευτικό πλαίσιο, η περίοδος των Βαλκανικών Πολέμων συνιστά καθοριστική καμπή για τη διαμόρφωση του σύγχρονου ελληνικού κράτους, καθώς οδήγησε σε σημαντική εδαφική επέκταση και αναδιάταξη των πολιτικών και στρατιωτικών ισορροπιών στην περιοχή. Παράλληλα, οι συγκρούσεις και οι μετακινήσεις πληθυσμών της περιόδου επιβεβαιώνουν ότι το Μακεδονικό Ζήτημα δεν έληξε απλώς το 1913, αλλά μετασχηματίστηκε, αφήνοντας μακροχρόνιες εντάσεις και δομικά ζητήματα ασφαλείας στα Βαλκάνια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Βακαλόπουλος, Κων. (1993). *Το Μακεδονικό Ζήτημα. Γένεση-Διαμόρφωση-Εξέλιξη-Λύση. Τουρκοκρατία (1856-1912)*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Βερέμης Α. & Κολιόπουλος Γ. (2006). *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Βερέμης, Θ. (2008). *Εμείς οι Έλληνες. Πολεμική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας. Από τον Πόλεμο του 1897 στην Μικρασιατική Εκστρατεία*. Τόμος: Α΄. Αθήνα: ΣΚΑΙ.
- Βερέμης, Θ., (2009). *Μεγάλοι Έλληνες. Ελευθέριος Βενιζέλος*. Τόμος: 8^{ος}. Αθήνα: ΣΚΑΙ.
- Βερέμης, Θ. (2015). «Η Επανάσταση του 1909. Κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η προσάρτηση στην Ελλάδα, Μακεδονίας, Ηπείρου, Κρήτης, Νησιών Αιγαίου. 1909-1913», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από 1981 ως 1913 (Β)*, Αθήνα: Εκδόσεις Παραπολιτικά. σσ.: 36-40.
- Βερέμης, Θ., Κολιόπουλος, Ιωάν. (2020). *Νεότερη Ελλάδα-Μια Ιστορία από το 1821*, Αθήνα: Πατάκη
- Γιαννουλόπουλος, Γ. Ν. (2003). *Η ευγενής μας τύφλωση: Εξωτερική πολιτική και “εθνικά θέματα” από την ήττα του 1897 έως τη μικρασιατική καταστροφή*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Γούναρης, Β., (2007). *Τα Βαλκάνια των Ελλήνων. Από το Διαφωτισμό έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Δεσποτόπουλος, Αλ., (2015). «Η Ελληνοτουρκική κρίση και ο πόλεμος του 1897. Η Κρητική Πολιτεία. Ο Μακεδονικός Αγώνας. Βελτιώσεις στην Ελλάδα. 1895-1909», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από 1981 ως 1913 (Β)*, Αθήνα: Εκδόσεις Παραπολιτικά, σσ.: 6-35.
- Δημητρίου, Ε (2024). *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Εμπειρία, Αφηγήματα, Διεκδίκηση της Μνήμης*. Αθήνα: Πατάκη
- Ηρακλείδης, Αλ., (2018). *Το Μακεδονικό Ζήτημα 1878-2018. Από τις εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*. Αθήνα: Θεμέλιο
- Καρβουναράκης, Θ. (2005-2014). «Οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Ευρωπαϊκή Συμφωνία και οι Βαλκανικοί Πόλεμοι». *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τ.16, σελ. 43-59
- Κλάψης, Αντ. (2019) *Πολιτική και διπλωματία της ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Αθήνα: Πεδίο.
- . Κολιόπουλος, Ι. (2002). *Ιστορία της Ελλάδος από το 1800. Η διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής*, τ. 2. (Θεσσαλονίκη: Βάνιας).
- Λιάκος, Αντ. (2024). *Ο Ελληνικός 20^{ος} αιώνας*. Αθήνα: Πόλις.

- Μαρωνίτη, Ν. (2009). Πολιτική εξουσία κι εθνικό ζήτημα στην Ελλάδα, 1880-1910. (Αθήνα: Αλεξάνδρεια), κεφ. 2 , «Η διεθνής διάσταση».
- Νεράντζης, Χρ., Βακαλόπουλος, Κων., Παπακώστας, Λ. (2019). *Το Μακεδονικό Ζήτημα. Από το Έπος του Μακεδονικού Αγώνα στη Συμφωνία των Πρεσπών*. Αθήνα: Αγγελάκη.
- Οικονόμου, Ν., (2015). «Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και η προσάρτηση των Νέων Χωρών», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από 1981 ως 1913 (Β)*, Αθήνα: Εκδόσεις Παραπολιτικά. σσ.: 71-110.
- Σβολόπουλος, Κ., (2015). «Ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος-Η Συνθήκη του Βουρεστίου», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. Νεώτερος Ελληνισμός από 1981 ως 1913 (Β)*, Αθήνα: Εκδόσεις Παραπολιτικά. σσ.: 117-137.
- Σβολόπουλος, Κ., (2022). *Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1830-1981*, Αθήνα: ΕΣΤΙΑ.
- Σφέτας, Σπ., (2009). Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία. Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-1918) τ. Α΄, Θεσσαλονίκη: Βανιάς.

Ξενόγλωσση

- Dakin, D. (2022). *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, μτφ Α. Ξανθόπουλος. Αθήνα: MIET, 8^η ανατυπωση
  - Dakin, D. (1966). *The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913*. (Thessaloniki: Institute for Balkan Studies).
  - Dakin, D. (1962). “The diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914”, *Balkan Studies*, vol. 3, n. 2, σελ. 327-374.
<https://ojs.lib.uom.gr/index.php/BalkanStudies/article/view/123> ή [file:///C:/Users/User/Downloads/adminojs,+BalStu1962_3\(2\)_327-374-7.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/adminojs,+BalStu1962_3(2)_327-374-7.pdf)
  - Gounaris, B. (1992). «The Macedonian Struggle 1903–1912». In I. Koliopoulos & I. Hassiotis (eds.), *Contemporary Macedonia: history, economy, society, culture*, vol I, (σελ. 508–527). Thessaloniki: Papazissis and Paratiritis Publishing house.
<https://www.macedonian-heritage.gr/ContemporaryMacedonia/> ή https://www.macedonian-heritage.gr/ContemporaryMacedonia/Downloads/Macedonia_Vol_1_p_508-527_Gounaris.pdf
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1977), τ. ΙΔ΄. (Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ (Χάρτες-Δημοσιευμένες πηγές)

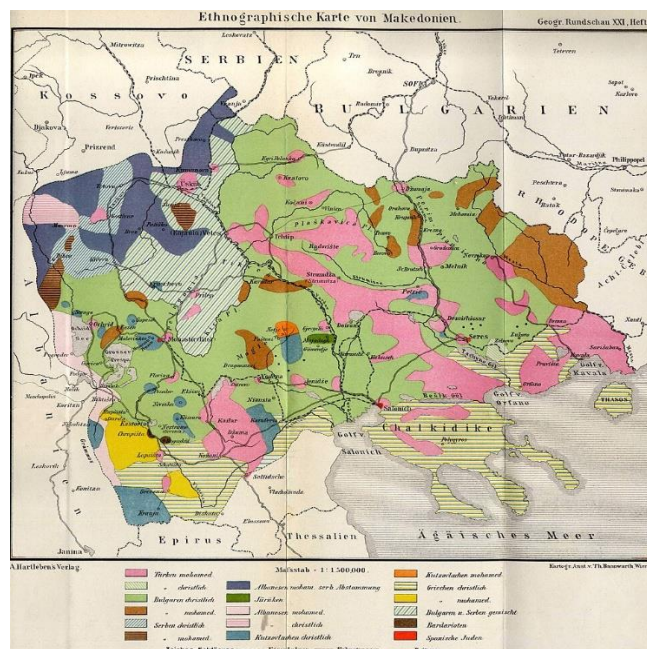
Παράρτημα 1: Χάρτης με τα βιλάετια της Μακεδονίας

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/90/Vilayets_in_the_region_of_Macedonia_1907.png

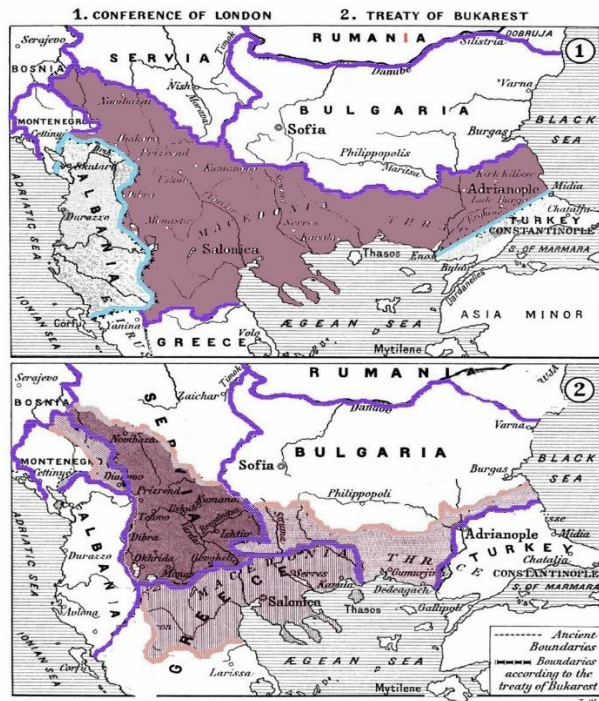
Παράρτημα 2: Εθνολογικός χάρτης Μακεδονίας Ethnographische Karte von Makedonien (1899).jpg / Δημιουργήθηκε: 1899 Φρίντριχ Μάινχαρντ

[Ethnographische Karte von Makedonien \(1899\) - Κατηγορία:Παλιοί χάρτες της Μακεδονίας - Wikimedia Commons](#)

Παράρτημα 3: Χάρτης απεικόνισης συνόρων πριν και μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους

[Balkan Wars Boundaries cleanup - Κατηγορία:Χάρτες του Β' Βαλκανικού Πολέμου - Wikimedia Commons](#)

Παράρτημα 4: Εφημερίδα Μίνως Ηρακλείου – 15 Μαρτίου 1885

<https://eoniaellhnikhpisti.blogspot.com/2018/12/1878-1913.html>

—Βουλγάρων σφαγὰς.— Οἱ Βούλγαροι ἀ-
πὸ τοῦδε ἤρξαντο τὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων τῆς
Μακεδονίας θηριωδίας τῶν ὀργανούμενων εἰς λη-
στρικός συμμορίας ὑπὸ τὸ γνωστὸν ὄνομα κομ-
τὰς καὶ ἐπιπίπτοντες κατὰ τῶν ἐλληνικῶν κωμῶν
καὶ χωρίων σφάζοντες, λεηλατοῦντες καὶ δροῦντες
τοὺς ἀτυχεῖς ἐμοσθνεῖς καὶ τὰ ἐπάρχοντα αὐτῶν.
Μία ἐκ τῶν συμμορίων τούτων ἐξ 20 συγκειμένη
κομ.ητῶν, εἰσέβαλε τὴν 29 Σεβρίου εἰς τὸ χωρίον
Δράνοβον, ἧς οἱ κάτοικοι ἐνέμειναν εἰς τὸ ἐλληνικὸν
αὐτῶν φρόνημα μὴ ἀκολουθήσαντες τῇ βουλγαρικῇ
Ἐξαρρίᾳ, αὐτοὶ δὲ καθ' ἃ ἀφηγεῖται διὰ μακρῶν
ἢ ἐκ Σερρῶν ἐπιστέλλων ἀνταποκριτῆς τοῦ εἰσφάρου
τῆς Μακεδονίας, ἐπίπεσον λάθρως κατ' αὐτῶν καὶ
ἀφοῦ περιέζωσαν τὴν ἐκκλησίαν, ἐν ᾗ εὗρισκοντο, ἐ-
πιτελουμένης τότε τῆς θείας λειτουργίας, ἀπῆλθον
ἐπὶ τῶν προκρίτων, ὧν δύο ἔσφαξαν ἅπαν-
θρώπως, ἓνα ἀφῆκαν ψυχορραγοῦντα,
τῶν λοιπῶν τοὺς οἴκους λαφυραγωγῆσαν-
τες καὶ λεηλατήσαντες. Ὡς δὲ δάκρυα ἐχύνον-
το ὑπὸ παιδῶν καὶ γυναικῶν, οἱ στεναγμοὶ, καὶ
πόσαι παρακλήσεις κατὰ τὴν ὥραν τῆς σφαγῆς τῶν
ἀθῶνων προκρίτων! δὲν ἴσχυσαν ὁμῶς εἰς τὰς ἀπαν-
θρώπους φυγὰς τῶν κακούργων τούτων. Τέλος ἀπῆλ-
θον πληρώσαντες τὰ δερμάτινα αὐτῶν σκεύη τηροῦ
ἔρτου, οἶνου καὶ ρυκῆς, διατάξαντες τοὺς χωρικοὺς
ἐν πρώτοις, νὰ σπεύσωσιν εἰς εἰδοποίησιν τοῦ ἐν Σερ-
ραῖς δικαστηρίου, καὶ εἶτα εἰς τὴν δόσαν οἶόν τε τα-
χυτέρην ἀποστολὴν λιρῶν 2000 πρὸς αὐτοῦ τοῦ μα-
κρὰν δι' τοῦ χωρίου, συναντήσαντες δύο Ὀθωμανοὺς
(τασκοβαστιδῆς), ἐκάκωσαν αὐτοὺς καὶ τοὺς ἀπῆγα-
γον εἰς τὰ ὄρη. — Τί λέγει εἰς ταῦτα ἡ Εὐρώπη;

Παράρτημα 5: Εφημερίδα Σκριπ – 8 Ιουλίου 1905 – Οι Βούλγαροι κηρύσσοντες μίαν
Μακεδονικήν γλώσσαν!

<https://eoniaellhnikhpisti.blogspot.com/2018/12/1878-1913.html>

ΑΙΩΝΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΙΣΤΗ: (ΜΕΓΑΛΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ) : ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΑ ΑΠΟ
ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ 1878-1913 ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

